

Ecologisch werkprotocol

EWP Natuurontwikkeling Noorderwold-Eem- vallei Noord

Maatregelen in het kader van het natuurbeschermingsrecht

Opdrachtgever

Het Flevo-landschap

Status

Definitief

T (085) 4871265
E info@ecogroen.nl
I www.ecogroen.nl

Colofon

Titel

EWP Natuurontwikkeling Noorderwold- Eemvallei Noord

Subtitel

Maatregelen in het kader van het natuurbeschermingsrecht

Projectcode	Datum	Status
23-516	29 februari 2024	Definitief

Auteur(s)

[Redacted] & [Redacted]

Modellering & GIS

[Redacted]

Tweede lezer

[Redacted]

Opdrachtgever

Het Flevo-landschap

©Ecogroen bv

Alles uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt, mits onder vermelding van bron en status.

[Redacted] & [Redacted] (2024). EWP Natuurontwikkeling Noorderwold-Eemvallei Noord. Maatregelen in het kader van het natuurbeschermingsrecht. Rapport 23-516. Ecogroen bv.

Inhoud

1.	Inleiding	4
1.1	Aanleiding en doel	4
1.2	Status en gebruik	4
1.3	Leeswijzer	5
2.	Afbakening	6
2.1	Projectgebied, werkzaamheden en planning	6
2.2	Beschermde soorten en mogelijke effecten	8
2.2.1	Vogels	8
2.2.2	Zoogdieren	9
2.2.3	Reptielen	12
2.2.4	Amfibieën	13
2.2.5	Overige soorten	14
3.	Maatregelen	15
3.1	Algemeen	15
3.2	Kapwerkzaamheden bosschage langs fietspad	15
3.3	Aanleg takkenhopen	16
3.4	Aanleg broeihopen	17
3.5	Overige werkzaamheden	17
4.	Contactgegevens	20
	Geraadpleegde bronnen	21

Bijlagen

Bijlage 1 - Logboek

Bijlage 2 - Beheerwijzer landschappelijke maatregelen voor kleine marterachtingen

Bijlage 3 - Brochure broeihopen ringslang

1. Inleiding

1.1 Aanleiding en doel

Het Flevo-landschap heeft het voornemen om agrarische percelen ten oosten van Almere om te vormen tot natuurgebied (deels compensatienatuur), met mogelijkheden voor extensieve recreatie. De uitvoering vindt plaats op twee deellocaties in het kader van het project 'Noorderwold – Eemvallei Noord'.

TAUW heeft in 2023 door middel van een natuurtoets beoordeeld of uitvoering van dit project conflicteert met de wettelijke bescherming van natuurwaarden (Van Dam en Nachtegaal, 2023). Bij de toetsing aan het onderdeel Soortbescherming is in deze natuurtoets geconcludeerd dat de werkzaamheden zonder ontheffing/ vergunning voor een flora en fauna-activiteit uitgevoerd kunnen worden, mits er mitigerende maatregelen worden getroffen om te voorkomen dat er verbodsbepalingen uit de Omgevingswet worden overtreden. Tijdens de uitvoering van de werkzaamheden dient onder meer rekening te worden gehouden met broedende vogels, jaarrond beschermde nesten, (verblijfplaatsen van) marterachtigen, vleermuizen en reptielen (ringslang). Er dienen maatregelen te worden getroffen om deze beschermde natuurwaarden te ontzien of verstoring te voorkomen. Voor kleine marterachtigen en ringslang dienen bovendien maatregelen te worden getroffen om leefgebied te verbeteren.

In opdracht van Flevo-landschap heeft Ecogroen voorliggend ecologisch werkprotocol (EWP) opgesteld. In dit EWP zijn maatregelen uitgewerkt zodat de werkzaamheden binnen de kaders van het natuurbeschermingsrecht plaatsvinden.

Per 1 januari 2024 is de Wet natuurbescherming overgegaan in de Omgevingswet. Het EWP spitst zich toe op te verwachten soorten, te volgen werkwijze en benodigde maatregelen die nodig zijn in het kader van soortenbescherming onder de Omgevingswet. Ook wordt ingegaan op de specifieke zorgplicht volgens artikel 11.27 van het Besluit activiteiten leefomgeving (Bal).

1.2 Status en gebruik

Voorliggend EWP is met zorg opgesteld door specialisten van Ecogroen bv. Als initiatiefnemer/uitvoerder bent en blijft u zelf verantwoordelijk om binnen de uitgangspunten van het EWP te blijven (zie kader 1). Het is van belang deze punten door te nemen voordat gestart wordt met de uitvoering van de activiteiten.

Kader 1 Uitgangspunten bij dit ecologisch werkprotocol

- Dit EWP dient vóór aanvang van de activiteiten door de initiatiefnemer (zijnde de uitvoerende partij of aannemer) te worden vastgesteld;
- De initiatiefnemer is zelf volledig verantwoordelijk voor het naleven van de in dit EWP beschreven voorschriften;
- Iedereen die bij de uitvoering van de werkzaamheden betrokken is en door zijn of haar handelen de Omgevingswet kan overtreden, dient op de hoogte te zijn van de inhoud van dit EWP;
- Er dient aantoonbaar te worden gewerkt conform het EWP. In de praktijk betekent dit dat de initiatiefnemer een logboek dient bij te (laten) houden. In het logboek worden de activiteiten en de naleving van de voorschriften ingevuld. Eventuele afwijkingen van het EWP worden ook in het logboek benoemd. Bovendien worden de toegepaste mitigerende maatregelen beschreven (datum, verrichte handelingen en dergelijke). Een voorbeeld van een logboek is te vinden in bijlage 1;
- Tijdens de uitvoering van de werkzaamheden dient het EWP met logboek op de locatie van de werkzaamheden aanwezig te zijn en op verzoek te worden getoond aan de daartoe bevoegde toezichthouders of opsporingsambtenaren.

1.3 Leeswijzer

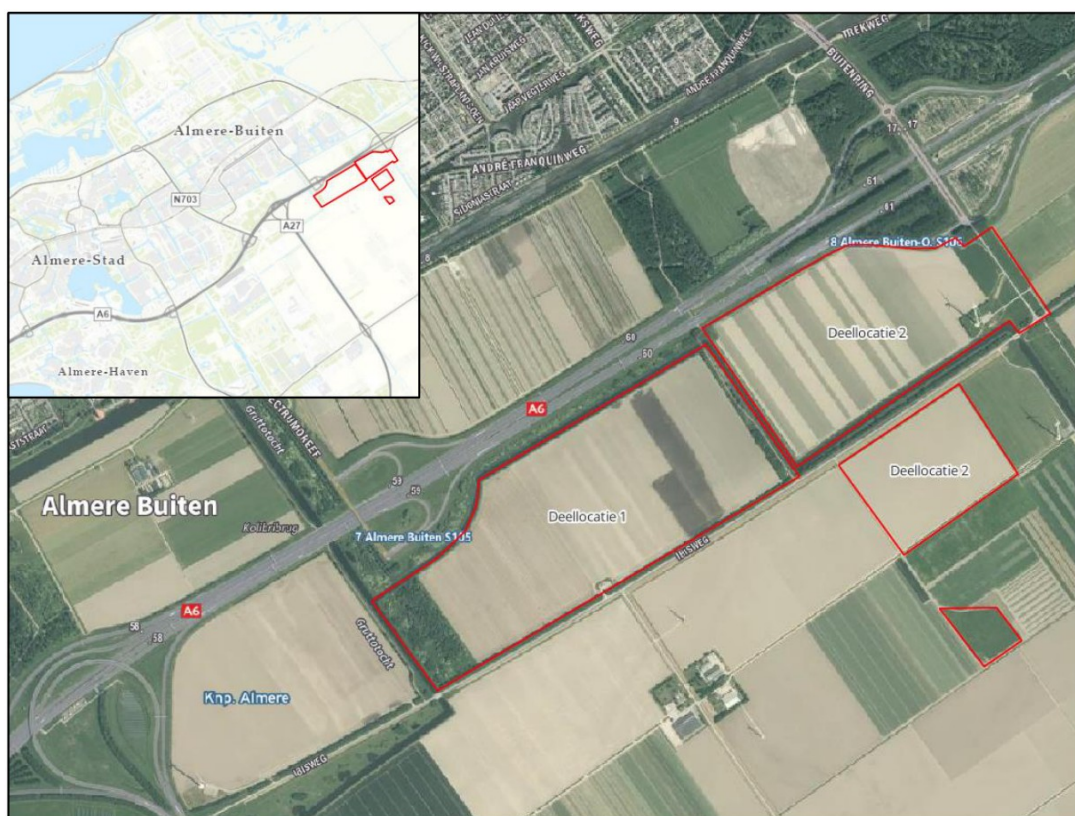
Het ecologisch werkprotocol bestaat uit de volgende onderdelen:

- In hoofdstuk 2 ‘afbakening’ worden het project, de voorgenomen werkzaamheden, de planning en de te verwachten beschermde soorten in en rond het projectgebied kort toegelicht;
- In hoofdstuk 3 ‘maatregelen’ zijn de maatregelen opgenomen die uitgevoerd dienen te worden om te werken binnen de kaders van de Omgevingswet. Ook zijn enkele bovenwettelijke maatregelen opgenomen zoals het aanleggen van verblijfplaatsen voor kleine marter en ringslang;
- In hoofdstuk 4 zijn de contactgegevens van de betrokkenen bij dit project weergegeven.

2. Afbakening

2.1 Projectgebied, werkzaamheden en planning

Het projectgebied is gelegen ten zuidoosten van Almere, langs de A6 tussen afrit 7 (Almere Buiten) en afrit 8 (Almere Oostvaarders). De Ibisweg doorkruist het projectgebied van zuidwest naar noord-oost. Centraal in het projectgebied ligt een bestaand fietspad: het Ibispad. Het terrein (ca. 150 ha. groot) bestaat uit akkerlandpercelen met aan de randen plaatselijk stroken met ruigte, bomenrijen en bosschages. Langs de percelen bevinden zich afwateringssloten en brede watergangen waaronder de Wulptocht, waarlangs plaatselijk flauwe met riet begroeide oeverzones aanwezig zijn (figuur 2.1).

Figuur 2.1 Luchtfoto en uitsnede met ligging van het projectgebied (rood omlijnd) langs de A6 te Almere. Bron achtergrond: PDOK/ESRI.

Werkzaamheden & planning

Bij het voorgenomen initiatief wordt het terrein omgevormd tot een natuurgebied door middel van het afgraven van grond, het uitvoeren van waterhuishoudkundige maatregelen en plantwerk. Het

natuurgebied zal bestaan uit een afwisseling van bos, kruidenrijk grasland, vochtig hooiland en moeras. Het moeras kent verschillende variaties: (wilgen)struweel, nat grasland, waterriet, inundatieriet en oppervlaktewater. Plaatselijk worden er langs watergangen natuurvriendelijke oevers gegraven. Door het terrein komen beheerpaden in de vorm van graspaden of paden in halfverharding. Daarnaast worden er enkele wandelpaden en uitkijkeuvels ingericht ten behoeve van extensieve recreatie. Deze paden gaan deels over bestaande verharding. Voor de aanleg van wandelpaden worden lokaal enkele groenelementen zoals struiken en ruigte verwijderd. De in het terrein aanwezige bomen blijven intact.

De beoogde werkzaamheden bestaan uit:

- Grondwerk en -transport voor het omvormen van landbouwgrond tot moeras met open water, nat grasland, struweel en riet, aanleg van watergangen, natuurvriendelijke oevers en inrichting van beheer- en wandelpaden met behulp van rupskraan en dumpers.
- Het machinaal inplanten van bos met inzet van een plantmachine.
- Het uitvoeren van waterhuishoudkundige maatregelen (plaatsen stuwen, duikers etc.) met behulp van een mobiele kraan.
- Het kappen van enkele inhammen (zichtassen) in de bosschage langs het fietspad aan de oostkant van deellocatie 1 (figuur 2.2).

De werkzaamheden worden medio 2025 opgestart en hebben een doorlooptijd van ca. 78 weken. In de planning dient bij bepaalde werkzaamheden rekening te worden gehouden met kwetsbare periodes van fauna. Deze werkzaamheden en perioden zijn inzichtelijk gemaakt in hoofdstuk 3.

Figuur 2.2 In de bosschage aan de oostkant van deelgebied 1 (binnen gele stippellijn worden enkele inhammen gekapt. Bron achtergrond: PDOK/ESRI).

2.2 Beschermde soorten en mogelijke effecten

2.2.1 Vogels

Vogels met jaarrond beschermde nesten

Nesten die in Flevoland altijd jaarrond beschermd zijn (categorie 1-4), kunnen aanwezig zijn in de bosopstand aan de westkant van het projectgebied (deellocatie 1) en in laanbomen langs de Ibisweg. Het gaat met name om nesten van torenvalk. Deze kunnen gebruik maken van in hoog opgaande bomen aanwezige takkennesten (zie voorbeelden figuur 2.3). Ook bestaat er een kans dat deze nesten worden gebruikt door ransuil of roek. Roek kan incidenteel broeden in opgaande bomen, er zijn geen roekenkolonies aangetroffen. Ook is tot nu toe in provincie Flevoland slechts één roekenkolonie bekend in de omgeving van Creil (Noordoostpolder).

In de aangetroffen takkennesten (figuur 2.4) kunnen zich ook broedgevallen voordoen van in Flevoland aangewezen categorie 5a-soorten zoals boomvalk, buizerd, havik en sperwer. In bomen met spechtenholen - aanwezig in de bosopstand aan de westkant van het projectgebied (deellocatie 1) – kunnen broedgevallen van categorie 5b-soorten aanwezig zijn, zoals groene specht, grote bonte specht, kleine bonte specht en spreeuw. De nesten van categorie 5a en 5b soorten zijn in dit geval niet jaarrond beschermd, omdat uit ecologische beoordeling blijkt dat er voldoende uitwijkmogelijkheden zijn danwel de lokale staat van instandhouding niet in het geding komt (Van Dam en Nagtegaal, 2023).

Bomen met (in potentie jaarrond beschermde) nesten/ spechtenholen blijven bij het project behouden. Tijdens het uitvoeren van (graaf)werkzaamheden in de broedtijd kan wel verstoring optreden van nesten, met name aan de randen van het werkgebied. Verstoring van broedvogels kan leiden tot het verlaten van het nest en is strijdig met de Omgevingswet. Voor alle inheemse vogelsoorten geldt een verbod op handelingen die nesten, eieren of vaste rust- of verblijfplaatsen beschadigen of verstoren. In hoofdstuk 3 zijn maatregelen opgenomen om wezenlijke verstoring te voorkomen.

Figuur 2.3. Voorbeelden van te behouden bomen met takkennesten (geel omcirkeld) langs de Ibisweg (links) en de bosopstand aan de westkant van deellocatie 1 (rechts), welke mogelijk in gebruik zijn bij vogelsoorten met een jaarrond beschermd nest. Foto's Ecogroen.

Figuur 2.4. Locatie van bomen met takkennesten (rode stippen) binnen en nabij het projectgebied (rood omlijnd) welke mogelijk worden gebruikt door vogelsoorten met een jaarrond beschermd nest (torenvalk, roek of ransuil). Bron achtergrond: ESRI.

Broedende vogels

Bomen, struiken, rietkragen, stroken met ruige begroeiing, akkers, grasland en oevers in het projectgebied vormen broedbiotoop voor diverse vogelsoorten zoals houtduif, ekster, merel, roodborst, kievit, witte kwikstaart, rietgors en waterhoen. Het uitvoeren van (graaf-)werkzaamheden in het terrein en verwijderen van bomen en struiken in de broedtijd (langs het fietspad, aan de oostkant van deellocatie 1) leiden mogelijk tot het verstoren en/of doden van individuen en het vernietigen van eieren, rustplaatsen en nesten.

Voor alle inheemse vogelsoorten geldt een verbod op handelingen die nesten, eieren of vaste rust- of verblijfplaatsen beschadigen of verstoren. Door een aangepaste werkwijze en planning kan het overtreden van verbodsbepalingen ten aanzien van broedvogels worden voorkomen. In hoofdstuk 3 zijn maatregelen opgenomen om schadelijke handelingen te voorkomen.

2.2.2

Zoogdieren

Vleermuizen

Verblijfplaatsen

In het projectgebied kunnen verblijfplaatsen van vleermuizen aanwezig zijn in bomen binnen de bosopstand aan de westkant van deellocatie 1 (figuur 2.5). Hier zijn bomen (met name wilgen) aangetroffen met loshangende schors, scheuren/spleten, inrottingsgaten en lokaal spechtenholen. In andere bosschages in het projectgebied en de laanbomen langs de Ibisweg zijn geen potentiële verblijfplaatsen van vleermuizen aangetroffen.

Figuur 2.5. Een aantal bomen in de bosopstand aan de westkant van deellocatie 1 (binnen oranje stippellijn, indicatief) kunnen in potentie verblijfplaatsen van boombewonende vleermuizen herbergen.. Bron achtergrond: PDOK.

De bomen in de westelijke bosopstand die potentieel geschikt zijn als verblijfplaats van vleermuizen blijven tijdens de werkzaamheden intact. Er is daarom geen sprake van aantasting van verblijfplaatsen van vleermuizen. Wanneer bouwverlichting wordt toegepast die uitstraalt op het bos aan de westkant van het projectgebied kan (verboden) verstoring van verblijfplaatsen optreden. Door eenvoudige maatregelen (zie hoofdstuk 3) dient dit te worden voorkomen.

Vliegroutes en foerageergebied

In het projectgebied kunnen foeragerende of zich verplaatsende vleermuizen aanwezig zijn. Deze worden met name verwacht langs de opgaande bomen, bosschages en watergangen aan de randen van het projectgebied. De opgaande bomen en bosschages vormen mogelijk ook (al dan niet essentiële) vliegroutes voor vleermuizen. De bomen en bosschages in het projectgebied blijven grotendeels intact. Wel bestaat het voornemen om enkele inhammen te kappen in de smalle bosschage langs het fietspad aan de oostkant van deellocatie 1 (figuur 2.6). Wanneer deze inhammen te breed worden kan de lijnvormige structuur dusdanig worden aangetast dat de functie als vliegroute in het geding is. Dit is niet toegestaan. Door de breedte van te kappen inhammen te beperken tot maximaal 12 meter kan de functie als vliegroute behouden blijven.

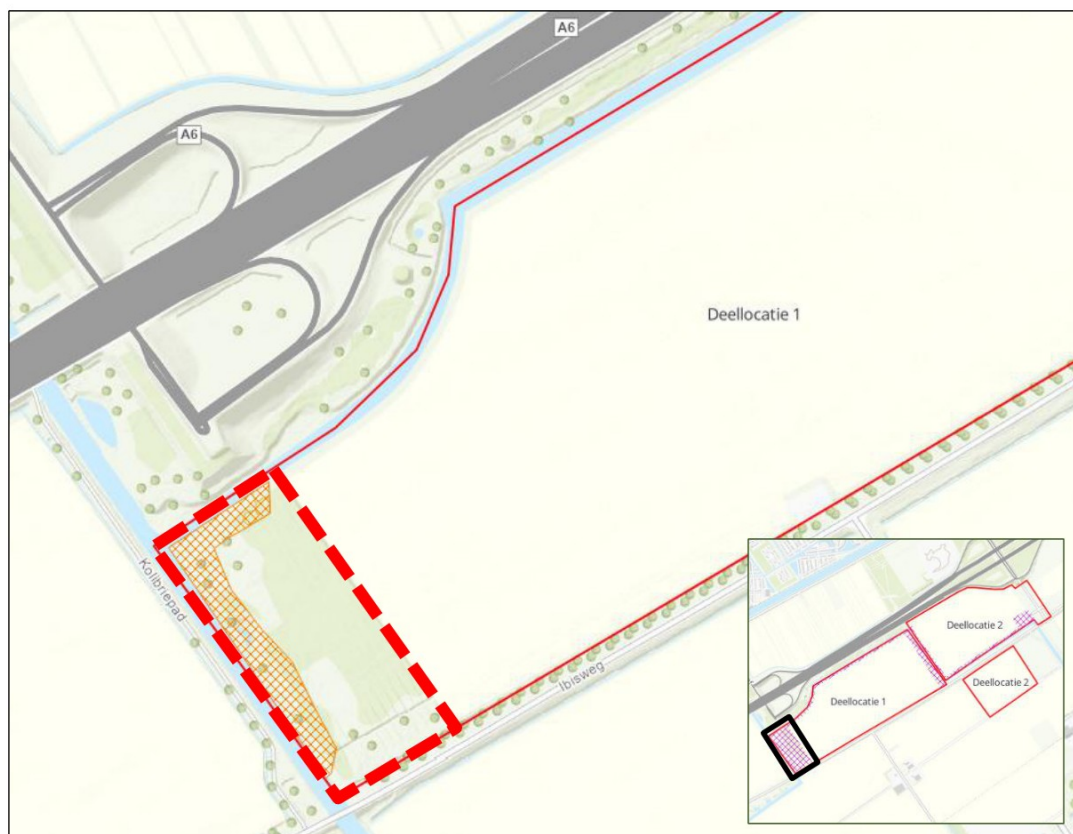
Figuur 2.6. De lijnvormige boschage aan de oostkant van deellocatie 1 (gele pijl) vormt mogelijk een vliegroute voor vleermuizen. Bron achtergrond: ESRI.

Verder kunnen in de actieve periode van vleermuizen (grofweg maart-oktober) foeragerende of verplaatsende vleermuizen worden verstoord wanneer tijdens de werkzaamheden bouwverlichting wordt toegepast die uitstraalt op bosranden, bomenrijen en watergangen. Het verstoren van vleermuizen is verboden. Door eenvoudige maatregelen (zie hoofdstuk 3) dient dit te worden voorkomen.

Otter en bever

Met name in het noordwestelijke deel van de bosopstand aan de westkant van het projectgebied zijn foerageersporen en wissels van bever en mogelijk ook otter aangetroffen. Binnen de invloedssfeer van het project zijn geen verblijfplaatsen van deze soorten vastgesteld. In gebiedsdelen waar veel activiteit is vastgesteld (figuur 2.7) worden geen werkzaamheden uitgevoerd. Bovendien vormt de bosopstand aan de westkant van deellocatie 1 een buffer tussen terrein dat door deze soorten actief wordt gebruikt en het projectgebied. Deze bosopstand blijft tijdens de werkzaamheden onaangetast.

Otter en bever kunnen incidenteel wel voorkomen in de watergangen rond het projectgebied zoals de Wulptocht, met name in de schemering en 's nachts. Wanneer werkzaamheden in schemertijd worden uitgevoerd kan verstoring van otter of bever optreden. Verstoring van otter en bever is verboden (dit geldt voor alle habitatrichtlijnsoorten). Door eenvoudige maatregelen (zie hoofdstuk 3) dienen versturende effecten te worden voorkomen.

Figuur 2.7. Terrein aan de noordwestkant van de bosopstand aan de westkant van deellocatie 1 (oranje arcering) vormt leef- en foerageergebied van bever en otter. De bosopstand (binnen de rode stippellijn) wordt tijdens de werkzaamheden ontzien. Bron achtergrond: ESRI.

Overige zoogdieren

Met name langs de randen van het projectgebied zijn (vaste verblijfplaatsen van) grondgebonden zoogdiersoorten zoals ree, haas, kleine marterachtigen, ware muizen, woelmuizen en spitsmuizen te verwachten. Deze worden met name verwacht in het bos aan de westkant van deellocatie 1 en de strook bosschage langs het fietspad aan de oostkant van deellocatie 1. Omdat het bos aan de westkant tijdens de werkzaamheden niet wordt aangetast, is hier geen sprake van negatieve effecten. Bij het kappen van inhammen in de bosschage aan de oostkant van deellocatie 2 kunnen zonder voorzorgsmaatregelen wel negatieve effecten op (verblijfplaatsen van) grondgebonden zoogdieren optreden, zoals het aantasten van voortplantings- of verblijfplaatsen.

Met name voor marterachtigen zoals wezel, hermelijn en bunzing geldt dat vaste voortplantings- en rustplaatsen beschermd zijn en niet aangetast mogen worden. Door maatregelen, zoals het handmatig en alléén bovengronds uitvoeren van kapwerk, werken buiten de kwetsbare voortplantingsperiode en ecologische begeleiding -waarbij potentiële verblijfplaatsen worden ontzien, dient het overtreden van verbodsbepalingen uit de Omgevingswet te worden voorkomen. Daarnaast wil het Flevo-landschap enkele verblijfplaatsen voor grondgebonden zoogdieren creëren als extra maatregel. Deze maatregelen zijn uitgewerkt in hoofdstuk 3.

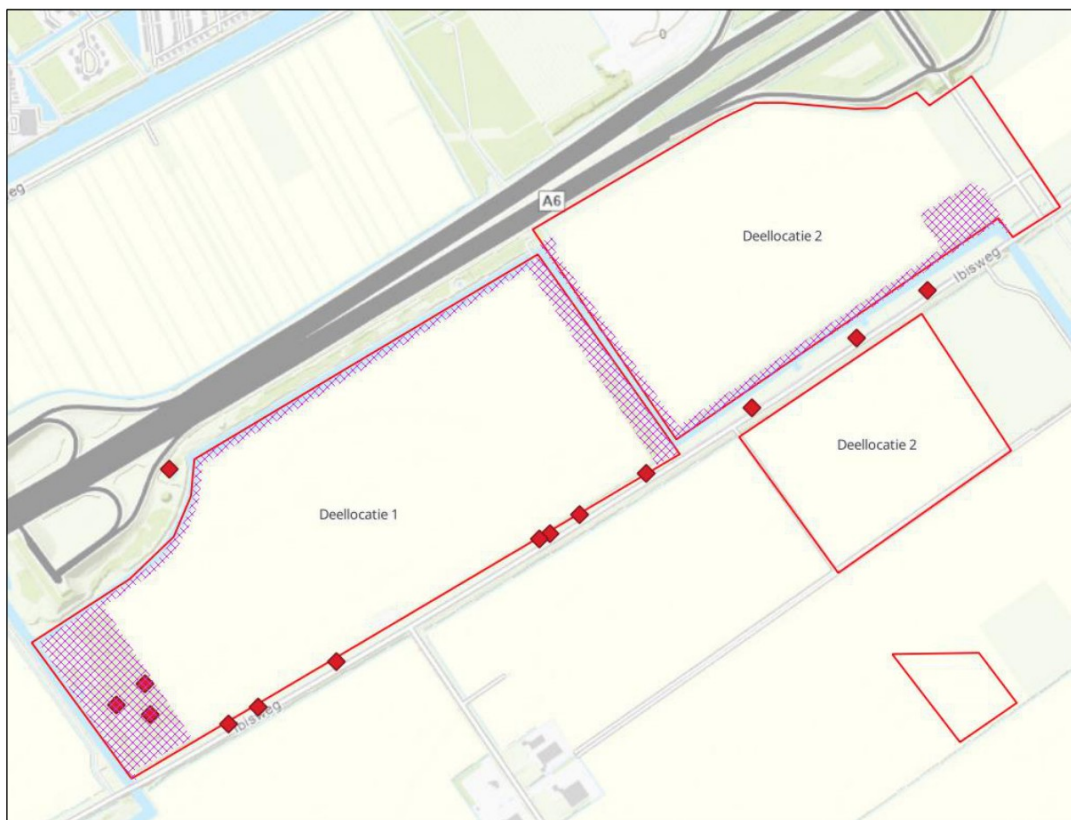
2.2.3

Reptielen

Ringslang

Met name aan de randen van het projectgebied, in de flauwe oeverzones langs de Wulptocht kan ringslang voorkomen. Verblijfplaatsen van ringslang kunnen zich hier bevinden in hopen met blad en riet. De bosopstanden aan de west- en oostkant van deellocatie 1 vormen mogelijk

(winter)habitat, met name bij ophopingen van blad, riet en afgestorven plantenresten/dood hout. De kleinere watergangen in en rond het projectgebied en de akkers voorzien niet in geschikt habitat omdat dekking ontbreekt en er geen broeihopen aanwezig zijn (Van Dam en Nagtegaal, 2024). Voor ringslang geschikte gedeelten van het projectgebied zijn indicatief aangeduid in figuur 2.8.

Figuur 2.8. Potentieel geschikt habitat voor ringslang en amfibieën (paarse arcering, indicatief) langs de randen van het projectgebied (rood omlijnd). Bron achtergrond: ESRI.

Wanneer graafwerkzaamheden of transportbewegingen langs rietoevers plaatsvinden kunnen exemplaren of verblijfplaatsen van ringslang worden geschaad. Door oeverzones met potentiële verblijfplaatsen van ringslang te ontzien kan schade aan verblijfplaatsen worden voorkomen. Door afvoeren van rietmaaisel kan bovendien vestiging van ringslang in of nabij het projectgebied tijdens de werkzaamheden worden voorkomen. Werkzaamheden die raken aan de oeverzones zoals het verbreden van het fietspad aan de oostkant van deellocatie 1 dienen in de juiste periode en na voorzorgsmaatregelen te worden uitgevoerd om schade aan ringslang te voorkomen. Bij het kappen van inhammen in de bosopstand aan de oostkant van deellocatie 1 dienen mogelijke schuilplekken van ringslang te worden ontzien.

2.2.4 **Amfibieën**

Met name de randen van het projectgebied met flauwe oevers, stroken ruigte en bosschages, vormen landbiotoop voor algemene soorten amfibieën zoals gewone pad, bruine kikker en kleine watersalamander (figuur 2.8). Voor de soorten die worden verwacht geldt in Flevoland een vrijstelling van de verbodsartikelen uit de Omgevingswet. In het kader van de zorgplicht dient wel rekening met deze soorten te worden gehouden. De aanwezigheid van beschermde amfibieën zonder vrijstelling -zoals de Habitatrichtlijnsoort rugstreeppad- in het projectgebied is uitgesloten tijdens ecologisch onderzoek in 2023 (TAUW, 2023).

2.2.5 Overige soorten

Binnen de invloedssfeer van de werkzaamheden zijn geen planten, vissen, ongewervelden of andere zoogdieren, reptielen of amfibieën aangetroffen of te verwachten (Van Dam & Nagtegaal, 2023) waarvoor voorzorgsmaatregelen dienen te worden getroffen om overtreding van verbodsbepalingen uit de Omgevingswet te voorkomen danwel in het kader van de specifieke zorgplicht.

3. Maatregelen

Hieronder zijn de noodzakelijke maatregelen beschreven, waarmee negatieve effecten worden voorkomen of tot een minimum worden beperkt, zodat geen verbodsbepalingen van de Wnb worden overtreden en aan de wettelijke zorgplicht wordt voldaan.

3.1 Algemeen

1. Voorliggend ecologisch werkprotocol (inclusief bijlagen) is op de locatie aanwezig en onder alle betrokken partijen bekend. Werkzaamheden worden aantoonbaar conform dit protocol uitgevoerd.
2. De werkzaamheden worden begeleid door een ecologisch deskundige¹ met kennis op het gebied van broedvogels, zoogdieren, reptielen en amfibieën, hierna: ecologisch toezichthouder.
3. De ecologisch toezichthouder instrueert de aannemer voorafgaand aan de werkzaamheden over gebruik van het werkprotocol, de te nemen maatregelen en de ecologische begeleiding.
4. Afwijking van het ecologisch werkprotocol is alleen mogelijk na overleg met en goedkeuring van de ecologisch toezichthouder.
5. Bij het onverwacht aantreffen van beschermde soorten worden de betreffende werkzaamheden gestaakt en wordt direct contact gezocht met de ecologisch toezichthouder. Vervolgens wordt in overleg bepaald hoe de werkzaamheden op een zorgvuldige wijze binnen de kaders van de Omgevingswet kunnen worden uitgevoerd.
6. Door de ecologisch toezichthouder wordt een ecologisch logboek bijgehouden (zie sjabloon in bijlage 1). Hierin worden genomen maatregelen vastgelegd, bedoeld om schade aan beschermde soorten te voorkomen. Daarbij wordt omschreven welke soort betrokken was, welke maatregelen zijn genomen op welke datum en locatie, welke deskundige betrokken was en hoe de weersomstandigheden waren. Op deze manier kan in geval van handhaving eenvoudig worden aangetoond dat er zorgvuldig gewerkt wordt.

3.2 Kapwerkzaamheden bosschage langs fietspad

7. Het kappen van bomen en struiken in de bosschage langs het fietspad (oostzijde deellocatie 1, figuur 2.2) wordt alléén bovengronds uitgevoerd in de periode november – januari, buiten de

¹ Een deskundige is een persoon voor de situatie en soorten ten aanzien waarvan hij of zij gevraagd is te adviseren en/of te begeleiden, aantoonbare ervaring en kennis heeft op het gebied van soort specifieke ecologie. De ervaring en kennis dient te zijn opgedaan doordat de deskundige: op hbo- dan wel universitair niveau een opleiding heeft genoten met als zwaartepunt (Nederlandse) ecologie, en/of als ecooloog werkzaam is voor een ecologisch adviesbureau dat is aangesloten bij het Netwerk Groene Bureaus en/of zich aantoonbaar actief inzet op het gebied van de soortenbescherming en is aangesloten bij de daarvoor in Nederland bestaande organisaties (in casu bijvoorbeeld Zoogdierverseniging, Vogelbescherming, RAVON, et cetera).

- broedperiode van de meeste vogels en de kwetsbare voortplantingsperiode van zoogdieren (o.a. wezel en bunzing: maart t/m augustus – in goede muizenjaren t/m oktober; BIJ12, 2024).
8. Voorafgaand aan het verwijderen van het groen worden de beoogde kaplocaties door de ecologisch toezichthouder geïnspecteerd op aanwezigheid van (potentiële) verblijfplaatsen van marterachtigen en ringslang, zoals holen, takkenhopen en ophoping van organisch materiaal. Indien deze worden aangetroffen worden deze gemarkeerd met rood-wit lint, en wordt de locatie van de te kappen inham opgeschoven, zodanig dat deze verblijfplaatsen worden ontzien.
 9. Het verwijderen van bomen en struiken wordt handmatig uitgevoerd (man met kettingzaag) om te voorkomen dat eventuele holen in de grond, die verblijfplaatsen voor grondgebonden fauna (zoogdieren, amfibieën) kunnen vormen, worden geschaad. Vrijkomend materiaal wordt uit het terrein gesleept, vanaf het beheerpad geladen op trekker met aanhanger en afgevoerd via het beheerpad.
 10. Bij het verwijderen van het groen in de bosschage worden inhammen van maximaal 12 meter breed gecreëerd (Bron: afspraken Flevo-landschap met Provincie Flevoland, mailwisseling d.d. 13-2-2024). Zodoende blijft deze opgaande lijnvormige groenstructuur functioneel als vlieg-route voor vleermuizen.
 11. De kapwerkzaamheden worden in een zo kort mogelijk tijdsbestek en bij daglicht uitgevoerd om verstoringseffecten zo veel mogelijk te voorkomen.
 12. Vrijkomend tak- en stam hout wordt verwerkt in aan te leggen verblijfplaatsen voor fauna (zie paragraaf 3.3/3.4).

3.3 Aanleg takkenhopen

13. Met het vrijkomende hout (paragraaf 3.2) worden minimaal 2 takkenhopen aangelegd. De aanleg vindt plaats onder begeleiding door een ecologisch deskundige.
14. Takkenhopen zijn bedoeld als verblijfplaats voor soorten als bunzing en wezel en kunnen ook andere fauna aantrekken. De takkenhopen worden aangelegd buiten de invloedssfeer van werkzaamheden. De exacte locaties worden bepaald in overleg met/op aanwys door de ecologisch deskundige.
15. De aanleg van takkenhopen vindt plaats zoals beschreven in de beheerwijzer kleine marterachtigen (Westra & Kuiters, 2018, bijlage 2):
 - > De ondergrond wordt eerst los gemaakt;
 - > Op de ondergrond wordt een fundament van zand, grind of zeer fijn vertakkingsmateriaal aangebracht, deze fundering steekt enkele centimeters boven het maaiveld uit;
 - > Op de fundering wordt van minimaal zes boomstammen van één meter lang en diameter van 15-20 cm een nestkamer gemaakt. De open ruimte wordt opgevuld met droog maaisel.
 - > De nestkamer moet minimaal twee ingangen hebben, droog blijven en beschermd zijn tegen weersinvloeden. De nestkamer wordt daarom afgedekt met grove en fijne snoeitakken blad, grof maaisel etc.
 - > De afmetingen zijn minimaal drie meter lang, twee meter breed en één meter hoog.
16. In minimaal één van de takkenhopen wordt een voor wezel geschikte nestkast aangebracht. De afmetingen van de kast en de doorsnede van de toegangsopening (2,5 cm) is toegespitst op wezel (zie beschrijving in bijlage 2).
17. De takkenhopen worden bij voorkeur elke twee jaar gecontroleerd op functionaliteit en zo nodig aangevuld met takmateriaal.

3.4 Aanleg broeihopen

18. In de omgeving van het projectgebied - buiten de invloedssfeer van de werkzaamheden - worden (als bovenwettelijke maatregel) minimaal 5 broeihopen aangelegd, o.a. geschikt als overwinterings- en voorplantingsplaatsen voor ringslang. Deze hopen kunnen daarnaast verblijfplaatsen bieden aan allerlei fauna: muizen, amfibieën, insecten (zie ook bijlage 3). De aanleg vindt plaats onder ecologische begeleiding en locaties worden in afstemming met de ecologisch deskundige bepaald.
19. Takhout dat vrijkomt bij de kap van inhammen en maaisel dat vrijkomt bij het maaien van riet-oevers wordt benut om deze broeihopen aan te leggen.
20. De hopen worden op maximaal 4 meter van open water aangelegd.
21. De hopen hebben afmetingen van circa 3 x 3 meter de aanbrenghoogte is ongeveer 1,50 meter.
22. Onder in de hopen wordt eerst takhout aan gebracht. Zodoende ontstaan onder in de hopen holten waarin fauna kan verblijven.
23. Het takhout wordt afgedekt met ca. 4 m³ gehakseld maaisel, houtsnippers (eventueel ook paardenmest); de hoop wordt vervolgens afgedekt met maaisel van riet en ruigtevegetatie (brandnetels etc.) uit de omgeving.
24. De broeihopen worden elke twee jaar gecontroleerd op functionaliteit en zo nodig aangevuld met riet.

3.5 Overige werkzaamheden

25. Voorafgaand aan het uitvoeren van werkzaamheden in de broedtijd (vanaf 15 maart) worden er voorzorgsmaatregelen getroffen om te voorkomen dat broedvogels worden verstoord of nesten worden geschaad.
26. De open terreindelen en oeverzones worden in de winterperiode (vóór 1 maart) kort gemaaid (max 10 cm) en kort gehouden om deze delen voor de meeste vogelsoorten en o.a. kleine marterachtigen ongeschikt te maken als broedbiotoop/leefgebied. Het maaisel dient te worden afgevoerd of verwerkt in broeihopen (zie paragraaf 3.4)
27. Om te voorkomen dat (weide- en water)vogels zoals kievit, wilde eend, meerkoet en fuut in of nabij het werkterrein gaan broeden worden er in de periode voorafgaand aan de broedtijd, maatregelen getroffen om eventuele broedgevallen in het werkterrein te voorkomen zoals bij voorbeeld:
 - > Het maaien van vegetatie;
 - > Stokken met wapperend rood-wit lint plaatsen in de open terreindelen en langs slootkanten van de Wulptocht;
 - > Regelmatige betreding door mensen (eventueel met aangelijnde hond).
28. Maximaal 1 week voorafgaand aan het uitvoeren van de werkzaamheden in de periode maart – medio oktober voert de ecologisch toezichthouder in de betreffende terreindelen een broedvogelcontrole uit.
29. Mochten er tijdens de broedvogelcontrole of tijdens de werkzaamheden broedende vogels worden aangetroffen binnen de invloedssfeer van de werkzaamheden dan worden op aangeven door de ecologisch toezichthouder maatregelen getroffen om de werkzaamheden op een zorgvuldige wijze binnen de kaders van de Omgevingswet uit te voeren.
30. In de periode maart t/m juli worden terreindelen binnen de invloedssfeer van de werkzaamheden door de ecologisch toezichthouder regelmatig gecontroleerd op broedgevallen van vogels. De ecologisch toezichthouder koppelt bevindingen en aandachtspunten/ te treffen

maatregelen terug aan de uitvoerder en opdrachtgever. In de periode augustus – medio oktober kan het aantal controles worden afgebouwd.

31. In de periode maart-oktober worden de werkzaamheden overdag (tussen zonsopkomst en zonsondergang) en zonder bouwverlichting uitgevoerd, om verstoring van vleermuizen, otter en bever te voorkomen.
32. In de periode november – februari worden de werkzaamheden in de omgeving van de Wulptocht (<50 meter) bij daglicht uitgevoerd om verstoring van bever en otter te voorkomen.

Tabel 1 planning werkzaamheden en kwetsbare perioden

	jan	feb	mrt	apr	mei	jun	jul	aug	sep	okt	nov	dec
broedperiode												
kwetsbare voortplantingsperiode kleine marters												
Kapwerk (bovengronds)												
Voorzorgsmaatregelen broedvogels												
Uitvoeren grondwerk (overdag werken)												

- niet uitvoeren
- uitvoeren na voorzorgsmaatregelen, broedvogelcontrole en vrijgave
- uitvoeren onder ecologische begeleiding (overdag werken)
- vrij uitvoerbaar (overdag werken)

4. Contactgegevens

Contactpersonen	
Ecologisch toezichthouder	
<u>Eerste contactpersoon</u> Naam: PM E-mail: Tel:	<u>Tweede contactpersoon</u> Naam: PM E-mail: Tel:
Uitvoering	
<u>Directievoering en toezicht</u> Bedrijf: PM Contactpersoon: Adres: E-mail: Tel:	<u>Aannemer</u> Bedrijf: PM Contactpersoon: Adres: E-mail: Tel:

Geraadpleegde bronnen

Literatuur

BIJ12 (2024). Kennisdocument Kleine marterachtigen, *Bunzing – Hermelijn – Wezel*. Versie 1.0, januari 2024.

Van Dam, B. & Nagtegaal, J. (2023). Natuurtoets Noorderwold Eemvallei Fase 1. Kenmerk R001-1288966JNA-V02-sss-NL, d.d. 11 oktober 2023. TAUW bv, Utrecht.

Westra, S.A. & R.S.M. Kuiters (2018). Landschappelijke maatregelen voor kleine marterachtigen. Zoogdiervereniging in samenwerking met Silvavir.

Internet

FLORON (2024). Soortinformatie beschermde plantensoorten (<https://www.verspreidingsatlas.nl/>).

NDFF (2024). Verspreidingsgegevens beschermde soorten; <https://www.ndff-ecogrid.nl/>.

Overheid (2024). Beleidsregels uitvoering Omgevingswet Flevoland, onderdeel Natuur (<http://lokaleregelgeving.overheid.nl/CVDR685885>).

Ravon (2024). Informatie broeihopen ringslang (<https://www.broeihopen.nl/Index.aspx>).

Bijlagen

Bijlage 1

Logboek

Onderstaand logboek dient te worden ingevuld tijdens de uitvoering van mitigerende maatregelen.

Handeling en betrokken soort	Datum & tijd	Locatie	Ecologisch deskundige (n), paraaf:	Weersomstandigheden, bijzonderheden/ opmerkingen

Bijlage 2

Beheerwijzer landschappelijke maatregelen voor kleine marterachtingen

BEHEERWIJZER

.....

LANDSCHAPPELIJKE MAATREGELEN
voor kleine marterachtigen

S.A. Westra
R.S.M. Kuiters
2018

Bunzing, wezel & hermelijn

.....

Tegenwoordig is overleven op veel plaatsen moeilijker geworden voor kleine marterachtigen. Deze brochure laat zien hoe landschapsbeheerders kleine marterachtigen kunnen helpen

INLEIDING

Voor veel soorten, waaronder de kleine marterachtigen wezel, hermelijn en bunzing, is het afwisselende kleinschalige agrarisch cultuurlandschap essentieel leefgebied. Het oppervlak kleinschalig agrarisch cultuurlandschap is de laatste decennia, door met name ruilverkavelingen en de opmars van grootschalige intensieve landbouw, sterk achteruit gegaan en in kwaliteit afgenomen. Dit is één van de voornaamste redenen dat populaties van kleine marterachtigen *waarschijnlijk* al jaren achteruit gaan (Criel, 1990; Lange et al., 1994; Twisk et al., 2010; van Maanen et al., 2013; Bouwens, 2017; Jonker, 2017; Verschoor & Rozema 2017). Door hun verborgen leefwijze is er een gebrek aan actuele informatie over aanwezigheid, aantallen en populatieontwikkeling van zowel wezel en hermelijn, als bunzing in Nederland. Daarnaast worden kleine marterachtigen relatief weinig gezien en gemeld, en zijn inventarisatietechnieken arbeidsintensief en matig succesvol. Kleine marterachtigen leven voor een groot gedeelte van hun leven onder de grond en hun verspreiding is zodanig groot dat ze moeilijk te onderzoeken zijn (McDonald et al., 2017). Uitgebreid veldonderzoek en concrete beschermingsmaatregelen voor de soortgroep zijn daarom tot nu toe schaars. Daarnaast is de soortgroep onvoldoende in beeld bij terreinbeheerders en weten zij niet goed welke maatregelen zij kunnen toepassen om deze soorten te kunnen ondersteunen (Bouwens, 2017).

De afgelopen jaren zijn door de werkgroep kleine marterachtigen nieuwe onderzoekstechnieken (door)ontwikkeld zoals de Mostela en de nestkast (van Maanen et al., 2013). Bovendien is er voor de drie kleine marterachtigen sinds 2017 in twee provincies - Noord-Holland en Noord-Brabant - een wettelijke bescherming inclusief onderzoeksverplichting van kracht. Hierdoor wordt er meer informatie verzameld over de soortgroep en groeit de vraag naar concrete beheeraanwijzingen. Met deze praktische beheerwijzer reiken we agrariërs, grootgrondbezitters, particulieren en terreinbeheerders concrete tips en trucs aan over hoe het kleinschalig agrarisch cultuurlandschap, wat in grote delen van ons land is verdwenen, kan worden hersteld. Leefgebieden voor kleine marterachtigen worden hierdoor sterk verbeterd. Vele andere soorten flora en fauna kunnen meeprofiten van het beheer wat is gericht op bescherming van kleine marterachtigen, omdat het veelal een landschapsgerichte aanpak betekent (Bouwens, 2017). Kleine marterachtigen kunnen hiermee gezien worden als ambassadeur voor een landschap wat diverse middelen van bestaan biedt aan andere soorten zoals afzetlocaties voor eitjes van vlinders zoals sleedoornpage (*Thecla betulae*), foerageergebied en vliegroules voor vleermuizen zoals franjestaart (*Myotis nattereri*), voedsel, dekking en broedlocaties voor vogels zoals de grauwe klauwier (*Lanius collurio*), verblijfplaatsen voor slaapmuizen zoals hazelmuis (*Muscardinus avellanarius*) en overwinteringsplekken voor amfibieën zoals boomkikker (*Hyla arborea*).

EISEN AAN HET LEEFGEBIED

Het leefgebied van kleine marterachtigen hangt zeer sterk samen met de aanwezigheid van voldoende prooidieren en dekking (Murphy & Dowding, 1994; Alterio 1998). Over het algemeen hebben ze voorkeur voor kleinschalige, structuurrijke, extensief beheerde, agrarische cultuurlandschappen met voldoende verbindende lijnvormige landschapselementen, dekking en de aanwezigheid van verblijfplaatsen en prooidieren (Criel, 1990; Klemola, et al., 1999; Červinka, et al., 2013; Magrini, et al., 2009; Rozema et al. 2017; Twisk, et al., 2010).

De wezel (*Mustela nivalis*) is een woelmuisspecialist en in Noordwest-Europa zijn veldmuis en rosse woelmuis de voornaamste prooien (King, 1980). Daarom heeft hij in vergelijking met hermelijn en bunzing een grotere voorkeur voor drogere en kleinschalige agrarische habi-

tats, overeenkomstig met veldmuis (Klemola et al., 1999). Ook op erven en groene delen van dorpen en steden komt de wezel voor (Mos & van Maanen, 2016).

De hermelijn (*Mustela erminea*) komt nauwelijks voor in uitgestrekte bossen en heeft net als de bunzing een voorkeur voor gevarieerde natte terreinen met oppervlakte water (Van Maanen & Mos, 2016; Mestre, et al., 2007). Hermelijn komt slechts incidenteel voor op erven en aan randen van de bebouwde kom (van Maanen en Mos, 2016; van Diepenbeek, 2013).

De bunzing (*Mustela putorius*) leeft vooral in vochtige landschappen en soms ook in open bossen (Pertoldi et al. 2006; Baghli et.al. 2005). Ook in dorpen en buitenwijken van steden komt de bunzing voor (Hofmeester & Dekker, 2016).

De grootte van territoria verschilt tussen mannetjes en vrouwtjes en is sterk afhankelijk van de kwaliteit van het leefgebied. Onder optimale omstandigheden kunnen de volgende oppervlaktes functioneel leefgebied genoeg zijn voor één territorium: 10 ha. voor bunzing; 2 ha. voor hermelijn; 1 ha. voor wezel (King, 1975; Blandford, 1987; Reichstein 1993a; Reichstein 1993b; Lange et al., 1994; King & Powell, 2007; Twisk et al., 2010; Mos & van Maanen, 2016). Terreinen die weinig dekking geven, zoals open en intensief beheerde landbouwgronden, worden sterk gemeden door kleine marterachtigen en kunnen niet worden gerekend tot het functioneel leefgebied (Magrini, et al., 2009; van Tongeren, 2017). Voor de grootte van een levensvatbare populatie worden in de literatuur waarden gegeven tussen de 50 en 1000, waarbij aantallen

onder de 50 gepaard gaan met een groot risico op uitsterven (Ottburg & van Swaay, 2014).

Op basis van het voorgaande, en gezien territoria van mannetjes en vrouwtjes elkaar overlappen, wordt als vuistregel gesteld dat een functioneel leefgebied met een oppervlakte van 25 territoria groot als kerngebied gezien kan worden. Een oppervlakte van enkele territoria groot zou als stapsteen gezien kunnen worden, met als vereiste dat de kerngebieden en stapstenen met elkaar zijn verbonden zijn door lijnvormige landschapselementen zoals beschreven in paragraaf 1.2. Daarnaast stelt Müri (2012a) dat verbindingselementen voor wezel maximaal 500 m lang mogen zijn omdat het anders te ver is om gebieden met elkaar te kunnen verbinden.

Ontwikkeling en verbetering van leefgebied voor kleine marterachtigen is in veel gevallen van groot belang. Dit aangezien hun belangrijkste leefgebieden in Nederland, de kleinschalige agrarische cultuurlandschappen, de laatste decennia grootschaliger zijn geworden en veel intensiever worden beheerd. Daardoor zijn de meeste van deze landschappen veranderd in marginaal leefgebied waar veel ruimte voor verbetering is. Ook de wijze waarop het landschapsbeheer wordt uitgevoerd is een zeer belangrijke factor in het leefgebied van kleine marterachtigen. Alle werkzaamheden in functioneel leefgebied zouden alleen buiten de kwetsbare periode,

op aangepaste wijze en gefaseerd in ruimte en tijd moeten worden uitgevoerd.

De hier voorgestelde maatregelen zijn vaak goed te combineren met beheerpakketten uit Agrarisch Natuur- en landschapsbeheer (ANLb). Agrarisch ondernemers die ANLb toepassen kunnen in aanmerking komen voor vergoedingen uit Subsidie Natuur en Landschap (SNL) welke worden uitgekeerd door provincies. Ook wanneer een functioneel leefgebied degradeert of verloren gaat, kan dit gemitigeerd worden door bestaand leefgebied te verbeteren of nieuw leefgebied te ontwikkelen.

EISEN AAN HET LEEFGEBIED

Hieronder worden de essentiële ecologische functies van leefgebied voor kleine marterachtigen stap voor stap beschreven, inclusief beheersmaatregelen die genomen kunnen worden om deze functies te verwezenlijken.

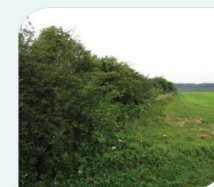
FOERAGEERGEBIED MET DEKKING & RUST

Natuurgrasland en extensieve beweiding	12
Braaklanden	13
Akkerranden	14

LIJNVORMIGE LANDSCHAPSELEMENTEN

Houtwallen en houtsingels	16
Heggen, hagen & takkenrillen	17
Greppels en sloten	20
Struwelen en zomen	21
Bosranden	24
Ruige oevers	25

VERBLIJFPLAATSEN

Takkenhoop	27
Steenhoop	29
Nestkast	30
Kunstbouw	32
Ligging van verblijfplaatsen	33

FOERAGEERGEBIED MET VOLDOENDE DEKKING EN RUST

Kleine marterachtigen zijn roofdieren die een groot gedeelte van hun activiteit besteden aan jacht op prooidieren. Ze speuren daarbij beschutte schuilplekken af waar prooidieren zich verstoppen, zoals

door prooidieren gegraven holen, dichte begroeiing, rommelhoekjes, holtes en kieren. Kleine marterachtigen hebben meerdere jachtgebieden nodig in de directe omgeving van hun schuil- en verblijfplaatsen. Kleine marterachtigen, en met name wezel, zijn vanwege hun bouw in staat om zeer kleine ruimtes te betreden. Geen hol blijft onontdekt. Jacht is niet de enige reden waarom zij zich veelal in dichte dekking begeven. In het open veld kunnen ze gemakkelijk zelf ten prooi vallen aan roofdieren (Bouwens, 2017).

Wezel en hermelijn zijn sterk gebonden aan het voorkomen van hun belangrijkste prooidieren; woelmuizen. Wezels eten gemiddeld 1 à 2 woelmuisen per dag (Boschi et al., 2015). Wezels zijn woelmuisspecialisten en

kunnen, in tegenstelling tot hermelijn, 2 keer per jaar jongen krijgen. Hierdoor kan een wezelpopulatie sterk fluctueren afhankelijk van het muizenaanbod. (Verschoor & Rozema, 2017). Waar muizen ontbreken, ontbreekt ook de wezel (Twisk et al., 2010). Ook bij de hermelijn lopen aantalsschommelingen synchroon met die van de belangrijkste prooidieren (Murphy & Dowding, 1994; Lange et al., 1994; Alterio 1998). Hermelijn kan zich echter in tijden van schaarste aanpassen door

over te gaan naar andere jachtgebieden en -technieken met andere prooidieren zoals ware muizen, woelratten en haasachtigen (Klemola, et al., 1999).

De bunzing heeft een opportunistischer en gevarieerder dieet dan dat van wezel en hermelijn; naast muizen en ratten eet de bunzing ook amfibieën, vogels, aas, bessen van vogelkers, bosbessen en ander fruit (Baghli et al., 2005). Soms legt de bunzing een voedselvoorraad aan (Bouwens, 2017).

Voldoende rust door afwezigheid van drukke wegen, paden, recreanten en hun huisdieren lijkt een positieve invloed te hebben op functionele leefgebieden

van kleine marterachtigen (Červinka, et al., 2013; Westra, 2017). Daarnaast is verkeer een van de belangrijkste doodsoorzaken van kleine marters.

Veldmuizen

Wezel en hermelijn zijn sterk gebonden aan het voorkomen van hun belangrijkste prooidieren; woelmuizen. In Nederland zijn dat vooral veldmuizen, aardmuizen en rosse woelmuizen. Wezels achtervolgen woelmuizen tot in hun holletjes.

NATUURGRASLAND EN EXTENSIEVE BEWEIDING

De beste jachtgebieden voor wezel zijn extensief beweede of extensief gemaaide soortenrijke graslanden met een tot 20 cm boven het maaiveld opgaande begroeiing en aanwezigheid van woelmuisen (Boschi et al., 2015). Deze landschappen bieden een optimaal biotoop aan één van de belangrijkste

prooidieren van de wezel, de veldmuis. Ook voor hermelijn en in mindere mate voor bunzing zijn deze landschapstypes van groot belang als jachtgebied, zeker als de graslanden grenzen aan water en een mozaïek vormen door de groene dooradering van lijnvormige landschapselementen.

Door intensief beheerde (raai)graslanden met een stappenplan om te vormen tot kruiden- en structuurrijk grasland, ontstaat een hogere vegetatie met een gevarieerde structuur (ANLb pakket Botanisch grasland). Zo bieden deze gronden in vergelijking met intensieve landbouw veel betere leefomstandigheden die voor kleine marterachtigen en hun prooiën zo belangrijk zijn. De eerste jaren van dit proces wordt bemesting gestaakt en vormt maaien en afvoeren van het gras de belangrijkste maatregel. Namelijk, zodra de bodem minder voedselrijk is, zullen er meer verschillende soorten grassen in het grasland opkomen en krijgen kruiden de kans zich te ontwikkelen (Schipers, 2012). Hierna wordt er maximaal tweemaal per jaar gemaaid, eventueel gevolgd door naweiden.

BRAAKLANDEN

Braakland ofwel braakkakkers zijn braakliggende landbouwgronden die één of meerdere jaren niet gebruikt worden om de grond te laten terugkeren naar een natuurlijke staat. Eventueel kunnen deze gronden met niet te oogsten granen of met een speciaal inheems autochtoon zaadmengsel worden ingezaaid (ANLb pakket Akkervogels). Kleine

marters, met name wezel en hermelijn, profiteren van braakkakkers omdat het prima leefgebied vormt voor prooidieren en voldoende dekking geeft. Deze gronden kunnen daarom gezien worden als zeer geschikte jachtgebieden voor kleine marters. Braakkakkers in een lijnvormige structuur hebben meerwaarde als verbindend landschapselement.

De resterende gewassen kunnen na de laatste oogst plat worden gelegd voorafgaand aan een periode van 1-3 jaar niets doen. De ligging van braakkakkers is minder optimaal voor kleine marterachtigen als zij zich in de directe omgeving van drukke wandelpaden of verharde wegen bevinden. Dit in verband met verstoring door verkeer, mensen en honden.

AKKERRANDEN

Akkerranden worden veelvuldig gebruikt door kleine marterachtigen als verbindingzone en dienen tevens als geschikt jachtgebied (Boschi et al., 2015). Er is altijd een halfhoge vegetatie aanwezig welke voedsel biedt aan woelmuisen en de benodigde dekking geeft. Akkerranden zijn ideaal om verblijfplaatsen en jachtgebieden van kleine marterachtigen met elkaar te verbinden en zijn het meest betekenisvol voor kleine marterachtigen indien gelegen langs bosranden, beken en/of dijken. De ligging van akkerranden zijn minder optimaal als zij zich in de directe omgeving

van drukke wandelpaden of verharde wegen bevinden. Dit in verband met verstoring door verkeer, mensen en honden (Boschi et al., 2015). Als vuistregel wordt gesteld dat akkerranden die voor kleine marterachtigen geschikt zijn het hele jaar rond voldoende dekking bieden door overstaande vegetatie en goede omstandigheden creëren voor prooidieren zoals woelmuisen. Om dit te bereiken kan het beheer worden aangepast zodat een kruidenrijke vegetatie kans krijgt zich te ontwikkelen. Ook kunnen akkerranden worden ingezaaid met zaadmengsels

van zaaddragende inheems autochtone kruiden en bloemen verschillend in hoogte en structuur. De akkerrand moet minimaal 3-6 m. breed zijn (Boschi et al., 2015) en dient niet bemest of bespoten te worden. De zaaitijd, zaaidichtheid en precieze grondbewerking is afhankelijk van grondsoort en het gebruikte zaadmengsel, daarom is gericht advies van de zaadhandel essentieel. Maaaien kan het beste gefaseerd in tijd en ruimte plaats vinden buiten de voor kleine marterachtige kwetsbare kraamperiode: tussen 1 september en 15 maart.

VERBINDENDE LIJNVORMIGE LANDSCHAPSELEMENTEN

Voor wezel, hermelijn en bunzing zijn lijnvormige landschapselementen cruciaal als verbindingroute, als verblijfplaats en als foeragegebied (King, 1980; Muri, 2008; van Tongeren, 2017; Twisk et al. 2010; Verschoor & Rozema, 2017). Hoewel zowel wezel en hermelijn, als bunzing kunnen klimmen, verplaatsen de dieren zich over het

algemeen over de grond. Voldoende dekking is daarbij van essentieel belang. Lanen, bomensingels of smalle hagen zijn zonder dichte ondergroei dan ook niet geschikt als verbindende landschappelijke structuren. De elementen moeten voldoende breed zijn en voorzien zijn van een rijk begroeide onderlaag, of opgaande vegetatie

die terug tot aan de grond reikt. Verblijfplaatsen en jachtgebied moeten met elkaar in verbinding staan door voldoende dekking gevende lijnvormige landschapselementen (Boschi et al., 2015). De volgende verbindende landschapselementen kunnen tot functioneel leefgebied van bunzing, hermelijn en wezel gerekend worden:

Houtwallen en houtsingels

Hagen, heggen en takkenrillen

Greppels en sloten

Struwelen en zomen

Bosranden met mantelzoom

Ruige oevers van watergangen

Voor al deze elementen geldt:

- Minimaal enkele meters breed
- Bieden zoveel dekking dat kleine marterachtigen zich jaarrond ongezien kunnen verplaatsen.
- Faunavoorzieningen zijn getroffen daar waar zij worden doorsneden door doorgaande verharde autowegen.

Indien dit niet het geval is kunnen ze niet worden gerekend tot optimaal functioneel leefgebied voor kleine marters.

HOUTWALLEN EN HOUTSINGELS

Houtwallen en houtsingels zijn robuuste lijnvormige structuren die van oudsher dienden als erfafscheiding in het agrarisch cultuurlandschap. Daarnaast leverden zij geriefhout en brandhout op. Houtige beplanting op een aarden wal typeren we als houtwal, en houtige beplanting op dezelfde hoogte als het omringende land typeren we als houtsingel. Beide zijn van belangrijke ecologische betekenis voor het landschap en voor kleine marterachtigen, maar de houtwal biedt meer variatie en dynamiek in nat/droog en zon/schaduw en is daardoor veelal dichter begroeid en soortenrijker. De meerwaarde van hout-

wallen en -singels wordt versterkt door de inzet van begeleidende botanische graslanden en akkerranden. Het beheer van bosplantsoenen met een ecologische of landschappelijke functie kan de eerste jaren na de aanleg bestaan uit 'niets doen'. Natuurlijke processen krijgen zo de ruimte. Er moet rekening gehouden worden met een acceptabele uitval (maximaal 30%) van aangeplante bomen en struiken. Als bosplantsoen in de eerste jaren na de aanplant te veel overgroeid raakt door kruiden moet er geschoffeld of gemaaid worden omdat anders te veel plantsoen uitvalt. Door de uitval niet te vervangen ontstaan meer structuur-

rijke bosjes, waardoor de aantrekkelijkheid voor planten en dieren groter wordt (Groen Salland, 2012). Een gebruikelijke onderhoudsvorm bij lijnvormige beplantingen is hakhoutbeheer. Eens in de 7 tot 20 jaar wordt de beplanting in zijn geheel afgezet waarbij enkele bomen worden gespaard. Belangrijk is dat hierbij wordt voorkomen dat door teveel schaduw het uitlopen van de stobben wordt belemmerd. (van Paassen, 1998). De uitvoering van werkzaamheden moet gefaseerd in tijd en ruimte plaats vinden buiten de voor kleine marterachtigen kwetsbare kraamperiode: tussen 1 september en 15 maart (Bouwens, 2017).

AANLEG

Bij de aanleg van nieuwe houtwallen of -singels ten behoeve van kleine marterachtigen bestaat het gebruikte bosplantsoen uit zoveel mogelijk inheems autochtone besdragende en notenvormende bomen en struiken zoals eik, beuk, hazelaar en lijsterbes (zie bijlage 1). Idealiter dient de houtwal aangeplant te worden op een aarden wal met aan weerszijden een greppel. In het eindstadium moet er een dichte gelaagdheid zijn ontstaan van kruiden, struiken en bomen. Idealiter groeit rond de houtwal een strook van minimaal 3-6 m. met ruige kruiden of gras welke maximaal eenmaal per jaar gefaseerd wordt gemaaid.

HEGGEN, HAGEN EN TAKKENRILLEN

Een heg is een dichte rij struiken die frequent geschooren wordt. De heggen die we in het Nederlandse Landschap vinden zijn meestal strak, uniform, laag, smal en hebben vanwege het maaibeheer geen strook van kruiden rondom en nauwelijks ondergroei. Hierdoor bieden ze weinig dekking en zijn daardoor niet bijzonder waardevol voor kleine marterachtigen. Heggen die wel als bijzonder waardevol voor

kleine marterachtigen kunnen worden beschouwd bevatten diverse inheems autochtone dichtbegroeide vruchtdragende struiken, zijn minimaal 1 m. hoog x 2 m. breed en gaan vergezeld met een strook rondom van minimaal 3-6 m. met ruige kruiden of gras welke maximaal eenmaal per jaar gefaseerd wordt gemaaid (Boschi et al., 2015). Heggen bieden samen met greppels eenvoudige en voor kleine marterachtigen

effectieve verbindende landschappelijke elementen. In vergelijking met andere landschappelijke elementen kunnen ze kostenefficiënt worden aangelegd en laten zich goed combineren met moderne landbouw. Omdat ze relatief laag zijn en weinig slagschaduw creëren hebben ze een beperkte invloed op de efficiëntie van naastgelegen landbouwgronden.

Een haag is een dichte rij struiken die minder vaak wordt geschoren of geknipt, en daardoor breder en hoger wordt en meer vruchten draagt. Hagen van minimaal enkele meters breed met diverse structuren bieden kleine marterachtigen verschillende middelen van bestaan: dekking, verblijfplaatsen en jachtgebied. Hoe

gevarieerder een haag is, des te waardevoller hij is. Divers betekent niet alleen aanwezigheid van verschillende inheems autochtone houtsoorten, maar ook delen waar veel kruiden groeien, en andere delen waar juist veel struiken of bomen groeien. Hierdoor ontstaat variëteit in een dichte begroeiing. Idealiter groeit rond de haag een strook van minimaal 3-6 m. met ruige kruiden of gras welke maximaal eenmaal per jaar gefaseerd wordt gemaaid (Boschi et al., 2015).

Steenhopen of takkenstapels in, of in de directe nabijheid van hagen of heggen bieden aanvullende mogelijkheden voor kleine marterachtigen. Ook smallere hagen en heggen kunnen dicht zijn en voldoende dekking bieden als deze traditioneel gelegd of gevlochten zijn. Zij bieden op die manier een gelijkwaardige functie en dekking als takkenrillen.

Takkenrillen zijn stammen, takken, bladeren en ander snoeimateriaal welke over de lengterichting op elkaar zijn gestapeld, meestal tussen een dubbele rij palen. Door de ruimte tussen de palen op te vullen ontstaat er zo een natuurlijke erf- of

perceelafscheiding met veel dekking voor vogels en kleine zoogdieren. Het hout verteert langzaam en moet minimaal elke 3-5 jaar worden aangevuld met vers snoeimateriaal. Elk type takkenril is waardevol en gemakkelijk aan te

De aanleg van hagen of heggen kan het beste bij zacht vochtig weer plaats vinden in november of december. Kies voor inheems autochtone plantmateriaal en laat de keuze van de aan te planten soorten afhangen van het type bodem en het traditionele karakter van de streek (Roeleveld & Ceelen, 2014). Hagen en heggen welke dienen als functioneel leefgebied voor kleine marterachtigen kunnen het beste gefaseerd in ruimte en tijd gesnoeid worden tussen 1 september en 15 maart. (Bouwens, 2017).

leggen. Het is een goede eigenschap om snoeimateriaal standaard als takkenril of takkenhoop achter te laten in het terrein. Takkenrillen die als bijzonder waardevol voor kleine marterachtigen kunnen worden beschouwd, hebben een onderlaag van dikkere stammen (10-15 cm. diameter), zijn minimaal 1 m. hoog en minimaal 1 m. breed. Idealiter groeit rond de takkenril een strook van minimaal 3-6 m. met ruige kruiden of gras welke maximaal eenmaal per jaar gefaseerd wordt gemaaid (Boschi et al., 2015).

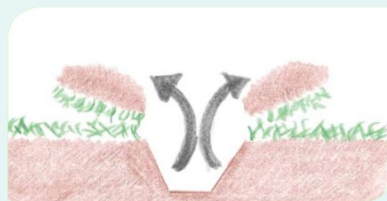
GREPPELS EN SLOTEN

Wanneer kleine marterachtigen zich tussen verblijfplaatsen en jachtgebieden verplaatsen hebben ze voldoende dekking nodig. Dat hoeft echter niet altijd uit lijnvormige landschapselementen met brede hoog opgaande vegetatie te bestaan. Ruige slootkanten of overgroeide greppels bieden deze bescherming ook.

Bij landschappelijke ontwikkelingen kan een greppel gemakkelijk worden aangelegd om jachtgebieden en verblijfplaatsen met elkaar te verbinden. Met een ploeg wordt de grond in beide richtingen éénmaal diep open gebroken. De sleuf van de greppel moet minimaal 50 cm. diep en 50 cm. breed zijn (Boschi et al., 2015). Opgaande begroeiing is van wezenlijk belang en idealiter worden zoveel mogelijk verschillende

soorten inheems autochtone vruchtdragende en nootvormende struiken langs de greppel geplant (zie bijlage 1). Idealiter groeit rond de greppel een strook van minimaal 3-6 m. met ruige kruiden of gras welke maximaal eenmaal per jaar gefaseerd wordt gemaaid (Boschi et al., 2015). Als de greppel geen water draagt, kunnen op onderlinge afstand van 20 tot 100 m. kleinere schuilplaatsjes met takken of stenen worden gecreëerd om de verbindingzone verder te optimaliseren (Müri, 2008). Greppels bieden samen met heggen eenvoudige en voor kleine marterachtigen effectieve verbindende landschappelijke elementen. In vergelijking met andere landschappelijke

elementen kunnen ze kostenefficiënt worden aangelegd en laten ze zich goed combineren met moderne landbouw. Omdat ze relatief beperkte opgaande vegetatie hebben, creëren ze weinig slagschaduw en hebben daarmee een beperkte invloed op de efficiëntie van naastgelegen landbouwgronden.

AANLEG

Greppels bieden samen met heggen eenvoudige en voor kleine marterachtigen effectieve verbindende landschappelijke elementen. In vergelijking met andere landschappelijke elementen kunnen ze kostenefficiënt worden aangelegd en laten zich goed combineren met moderne landbouw. Omdat ze relatief beperkte opgaande vegetatie hebben, creëren ze weinig slagschaduw en hebben daarmee een beperkte invloed op de efficiëntie van naastgelegen landbouwgronden.

STRUWELN EN ZOMEN

Zomen zijn extensief beheerde stroken landbouwgrond, meestal langs perceelsgrenzen van landbouwgronden. Struwelen zijn stroken grond die niet meer worden bewerkt voor de landbouw maar overgelaten worden aan de natuur zodat er een wilde begroeiing van kruiden en struiken ontstaat. Idealiter wordt het beheer van een landbouwperceel in zijn totaliteit geëxtensiverend. Indien het niet haalbaar is kunnen zomen of struwelen worden aangelegd. Zij fungeren als jachtgebied en verbindende landschappelijke elementen voor kleine marterachtigen. Zomen bevinden zich

doorgaans in graslanden. Zij moeten minimaal 3-6 m. breed zijn en worden in drie jaar tijd op drie momenten in drie ruimtelijke fases over de lengterichting gemaaid (Boschi et al., 2015). Bij een maaibeheer van eenmaal in de drie jaar betekent gefaseerd maaien dat er elk jaar 1/3e van de totale oppervlakte gemaaid wordt (Groen Salland, 2012). Deze versprongen sneden zorgen ervoor dat er altijd hoog gras en dekking aanwezig is. Deze beheermaatregelen zijn naar verwachting ook effectief en toepasbaar op wegbermen van rustige zandwegen.

Overhoekjes en restoppervlaktes zijn gebieden die hooguit eens per jaar worden bewerkt of gemaaid. Het zijn meestal plekken waar machines moeilijk kunnen komen (bijvoorbeeld steilranden, graften en drassige gebieden) en oppervlaktes zijn veelal klein. Voor kleine marterachtigen zijn overhoekjes van groot belang als ze niet meer dan 20 m. (voor wezel en hermelijn) verwijderd zijn van jachtgebieden of lijnvormige elementen met voldoende dekking. Ook is het creëren van schuilplaatsen en rommelhoekjes in de directe omgeving van groot belang.

AANLEG

In nieuw te ontwikkelen struwelen wordt agrarische grondbewerking in zijn totaliteit gestaakt en van beweiding uitgerasterd. Struwelen kunnen worden ingeplant met inheems autochtoon materiaal om de ontwikkeling van het proces te versnellen. Na 4-5 jaar ontstaat een gemengde kruiden- en struiklaag met idealiter veel vruchtdragende soorten en belangrijke dichte dekking. Het struweel dient vervolgens éénmaal in de 3-8 jaar gesnoeid te worden, zodat het zich niet verder tot bosplantsoen kan ontwikkelen. Fasering van de uitvoering geeft de fauna de beste overlevingskansen. (Groen Salland, 2012).

Voor kleine marterachtigen moet snoei- en maaibeheer worden uitgevoerd buiten de kwetsbare kraamperiode: in de periode tussen 1 september en 15 maart.

BOSRANDEN

Vooral voor de bunzing zijn kleine bosjes, bosranden en bossen met een open structuur geschikt (Baghli et al., 2005). Harde overgangen van open landschap naar bos bieden geen dekking en zijn daardoor minder geschikt voor kleine marterachtigen. Bosranden kunnen geschikt gemaakt worden door het realiseren van een meer natuurlijke overgang van open naar gesloten landschap. Dergelijke structuurrijke bosranden noemen we mantelzomen en kleine marterachtigen vinden hier dekking en voedsel. Een mantel-zoomvegetatie wordt gerealiseerd door bosranden middels dunning terug te zetten of het aanplanten van struweel naast een bestaande bosrand. Hierdoor ontstaat ruimte en licht voor de ontwikkeling van een kruidenrijke zone

(zoom) in overgang vanaf het open landschap en vervolgens een struweel zone (mantel) in overgang naar het gesloten landschap. Voor bosranden waar hoog opgaande bomen tot aan de perceelsgrens met het open landschap staan, geldt dat de bosrand aan de binnenzijde minimaal 25 m. moet worden teruggezet om betere omstandigheden te creëren. Binnen die 25 m. kunnen, op de kapi-

Voor kleine marterachtigen moet kap-, snoei- en maaibeheer worden uitgevoerd buiten de kwetsbare kraamperiode: in de periode tussen 1 september en 15 maart. De werkwijze dient daarnaast zo aangepast te worden dat verstoring tot een minimum beperkt blijft en de werkzaamheden gefaseerd uitgevoerd worden in ruimte en tijd.

tale waardevolle bomen na, alle bomen worden gedund waarbij struiken worden ontzien (Verheggen & Boonman, 2006). Het snoeimateriaal kan worden gebruikt voor de aanleg van takkenhopen of -rillen. Voor de variatie en dynamiek is het goed om een grillige grens te creëren die niet precies op 25 m. ligt door het werk gefaseerd uit te voeren. Na 4-5 jaar ontstaat het gewenste eindbeeld van de mantelzoom, die vervolgens eens in de 4-5 jaar aan de rand moet worden afgezet om te voorkomen dat de bosrand weer een harde overgang gaat vormen. Permanente extensieve begrazing is ook een manier van bestendig onderhoud voor een mantelzoom vegetatie.

RUIGE OEVERS

Ten gunste van bunzing, hermelijn en wezel zouden waterpartijen idealiter moeten worden voorzien van een natuurlijk begroeide oever zonder oeverbeschoeiing of een oeverbeschoeiing van natuurlijke aard (Bouwens, 2017). Indien er wel een steile oeverbeschoeiing aanwezig is moeten er uittredeplaatsen worden aangelegd. Ook voorziet de aanleg van poelen met ruig begroeide oevers in functioneel leefgebied. Oevers van greppels, sloten, beken, rivieren, kanalen, vaarten en meren zijn allen geschikt voor verbindingzones

en leefgebied mits zij een ruige en ongemaaide oever hebben die zoveel dekking geeft dat kleine marters zich er ongezien in kunnen verplaatsen. Ook

dijken (met randen van) stortstenen of basaltstenen begroeid met wilgenstruweel en riet bieden dekking en mogelijkheden voor schuilplaatsen.

VERBLIJFPLAATSEN

Voor kleine marterachtigen is een netwerk van verblijf-, schuil- en voortplantingsplaatsen (vanaf nu verblijfplaatsen) in hun leefgebied van levensbelang. Dit netwerk van verblijfplaatsen is cruciaal als bescherming tegen weersomstandigheden en als veilige plek om jongen groot te brengen (Müri, 2017). Deze verblijfplaatsen moeten dichtbij goede jachtgebieden liggen met voldoende prooidieren, of daarmee in directe verbinding staan door middel van verbindende lijnvormige landschapselementen. Müri (2012a) stelt dat verbindingselementen voor wezel maximaal 500 m.

lang mogen zijn omdat het anders te ver is om gebieden met elkaar te kunnen verbinden. Omdat kleine marterachtigen schuw en gevoelig voor verstoring zijn is een enkele verblijfplaats in hun territorium niet voldoende. Om populaties wezel en hermelijn op lange termijn adequate aantallen schuilplaatsen te bieden dienen er voor iedere soort per territorium minimaal 5 verblijfplaatsen aanwezig te zijn (Boschi et al., 2015; Müri, 2012a). Er wordt geadviseerd om voor bunzing minimaal dezelfde aantallen aan te houden. Kleine marters zijn het gehele jaar actief en vanwege hun geringe formaat

met name in de winter kwetsbaar voor onderkoe-ling. Ze hebben dan ook goed geïsoleerde verblijfplaatsen nodig. Bunzing, wezel en hermelijn vinden hun verblijfplaatsen met name in takkenhopen en steenhopen en ze maken bovenal gebruik van holen van andere dieren (Criel, 1990; Verschoor & Rozema, 2017; Boschi et al., 2015). Wezel en bunzing kunnen in de winterperiode soms ook in schuurtjes, stallen en hooimijten worden aangetroffen (Criel, 1990; Baghli et al., 2005; Mos & van Maanen, 2016). Als geschikte verblijfplaatsen voor kleine marterachtigen kunnen beschouwd worden:

Holen (das, konijn, mol, veldmuis)

Takkenhopen en houtstapels

Boomholtes

Schuurtjes en hooizolders

Rommelhoekjes

Nestkasten

Kunstbouwen

Steenhopen

Indien er zich in het landschap niet voldoende verblijfplaatsen bevinden kunnen deze worden gecreëerd. Dit kan door nieuwe natuurlijke of gedeeltelijk kunstmatige verblijfplaatsen aan te leggen.

TAKKENHOOP

Er zijn verschillende typen takkenhopen als verblijfplaatsen voor kleine marterachtigen te realiseren. Een takkenhoop kan gemaakt worden in losgemaakte grond waarbij eerst een fundering gemaakt wordt van zand, grind of zeer fijn vertakkingsmateriaal. Dit beschermt de nestkamer tegen vocht uit de grond. De fundering dient iets verhoogt boven het maaiveld te liggen. Met minimaal 6-8

boomstammen van 1 m. lengte en een diameter van ongeveer 15-20 cm. wordt allereerst een nestkamer gebouwd. De nestkamer kan worden gebouwd door twee stammen tegenover elkaar op de grond te leggen en daar de andere stammen vervolgens overheen te bouwen als een dak (Boschi et al., 2015; Bouwens, 2017). De ruimte die tussen en onder de stam-

men ontstaat wordt luchtig opgevuld met droog hooi of vergelijkbaar materiaal. Denk eraan dat de nestkamer minimaal twee ingangen heeft zodat er genoeg vluchtmogelijkheden zijn. Een nestkamer kan ook gebouwd worden door een nestkast te plaatsen of enkele betonblokken zo te stapelen zodat kamers van verschillende grootte ontstaan (Criel, 1990).

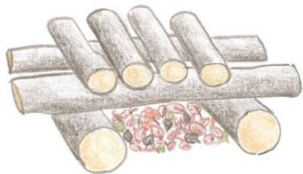

Nu de nestkamer is gebouwd wordt er grof en fijn snoeimateriaal overheen gestapeld totdat de takkenhoop zijn uiteindelijke maat bereikt. Vers materiaal is optimaal, omdat het minder snel instort. Het is het beste en meest praktische om voor de takkenhoop gebiedseigen materiaal te gebruiken. Het is belangrijk om ervoor te zorgen dat

openingen in de takkenhoop en naar de nestkamer maximaal 8 cm groot zijn. Dat maakt toegang voor kleine marterachtigen mogelijk, maar belemmert de toegang voor roofdieren, zoals vossen. Takkenhopen dienen elke 5 tot 8 jaar te worden aangevuld met nieuw materiaal om ze hun minimale afmetingen te laten behouden (Müri,

2013). De takkenhoop moet minstens de volgende afmetingen hebben: 3 m. lang, 2 m. breed en 1 m. hoog. Indien dit niet het geval is, is de verblijfplaats te klein voor kleine marterachtigen en zal het niet in gebruik worden genomen (Boschi et al., 2015) aangezien de takkenhoop dan te weinig veiligheid biedt tegen predatoren.

STEENHOOP

Bij de aanleg van een steenhoop dienen grote stenen (tenminste 30cm diameter) voor de bouw van de nestkamer, met daarbovenop kleinere stenen. Binnen in de nestkamer komt nestmateriaal in de vorm van luchtig hooi of vergelijkbaar materiaal. De steenhoop moet minstens de volgende afmetingen hebben: 3 m. lang, 2 m. breed en 1 m. hoog. Anders is hij voor de kleine marterachtigen te klein en wordt het niet in gebruik genomen (Boschi et al., 2015;

Koller & Schiess, 2006). Op losgemaakte grond wordt eerst een fundering gemaakt van zand, grind of zeer fijn vertakkingsmateriaal. Dit beschermt de nestkamer tegen vocht uit de grond. Op deze basis wordt de nestkamer van ongeveer 30 x 30 cm. gebouwd. De ruimte die tussen en onder de stenen ontstaat wordt opgevuld met nestmateriaal. Denk eraan dat de nestkamer minimaal twee ingangen heeft, zodat er genoeg vlucht mogelijkheden

zijn. Bovenop de nestkamer worden verschillende maten stenen gestapeld totdat de uiteindelijke maat van de steenhoop wordt bereikt. Het is belangrijk om ervoor te zorgen dat de openingen in de steenhoop en naar de nestkamer maximaal 8 cm groot zijn. Dat maakt de toegang voor kleine marterachtigen mogelijk, maar belemmert de toegang voor predatoren.

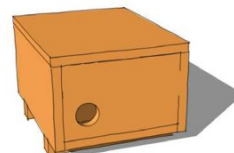
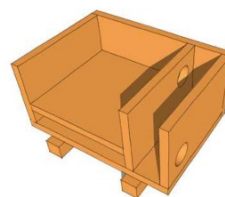
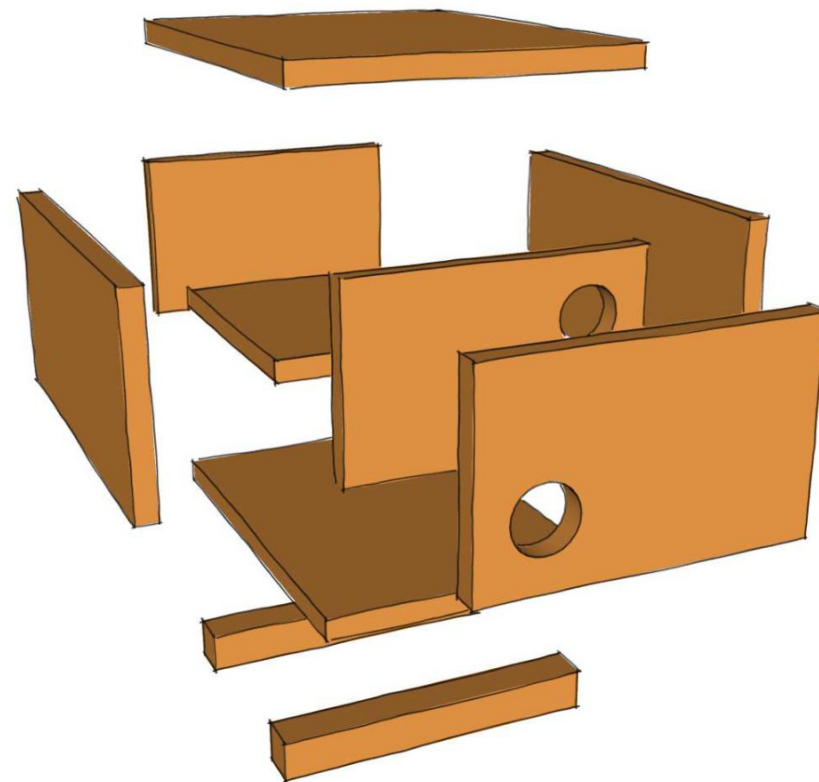

NESTKAST

Nestkasten kunnen worden ingezet in leefgebieden met onvoldoende schuilgelegenheid om het aantal potentiële schuil- en nestplaatsen te vergroten (Criel, 1990). Ook kunnen nestkasten worden ingezet voor verspreidingsonderzoek naar kleine marterachtigen (Smaal, 2017; Westra, 2017). Het zijn kunstmatige verblijfplaatsen voor kleine marterachtigen. Ze bestaan uit een bekisting van hout met een binnenruimte van circa 20x20 cm voorzien van een dubbele

bodem ter isolatie (Bouwens, 2017). De afmetingen van de nestkast en met name de doorsnede van de toegangsoening kunnen worden toegespitst op wezel (2,5 cm.), hermelijn (4 cm.) of bunzing (8 cm.) (Criel, 1990). De ingang is van een voorportaal voorzien, als bescherming tegen de elementen. Bovenop de nestkast wordt een laag van ruim 50 cm van takken en bladeren aangebracht. In de binnenruimte van de nestkast wordt hooi aangebracht, als extra isolatie.

De nestkast wordt op een stevige en droge bodem onder een houtstapel gezet of onder hooi, tuinafval, bramen en ander dicht struikgewas geschoven. Ze kan eveneens in een berm worden ingegraven of met een zestal houtbussels worden toegedekt. Om de aandacht van een roofdier te trekken kan voor de opening een stukje pvc-buis (± 50 cm. lang) worden bevestigd (Criel, 1990).

Omschrijving	Wezel (cm.)	Hermelijn (cm.)	Bunzing (cm.)
Bodemplaat	21,5 x 12	29,5 x 20	42,5 x 30
Dakplaat	21,5 x 15	29,5 x 23	42,5 x 33
Zijkant links/rechts	21,5 x 13,5	29,5 x 14	42,5 x 16
Voorzijde/achterzijde	12 x 12	20 x 12,5	30 x 14,5
Middenstuk	12 x 12	20 x 12,5	30 x 14,5
Kamerplaat	12 x 12	20 x 20	30 x 30
Steuntjes	15 x 3	23 x 3	33 x 3
Opening ingang	2,5	4	8
Afstand ingang t.o.v. rand	3	5	9

KUNSTBOUW

Er bestaan verscheidene varianten op een kunstbouw. Het volstaat al om het hout voor de open haard in de tuin of het winterhooi van de schapen in de schuur zodanig te stapelen dat daartussen ruimtes ontstaan. Een andere variant bestaat uit twee drainagebuizen met een doorsnede van 6 à 8 cm, die in een berm schuin worden ingegraven en naar één kamer (van maximaal 140 cm doorsnede en 20-25 cm hoog) leiden. De kamer wordt met een plank of dakpannen afgedekt. Daar bovenop komt een stuk plastic en tenslotte een laag grond van tenminste

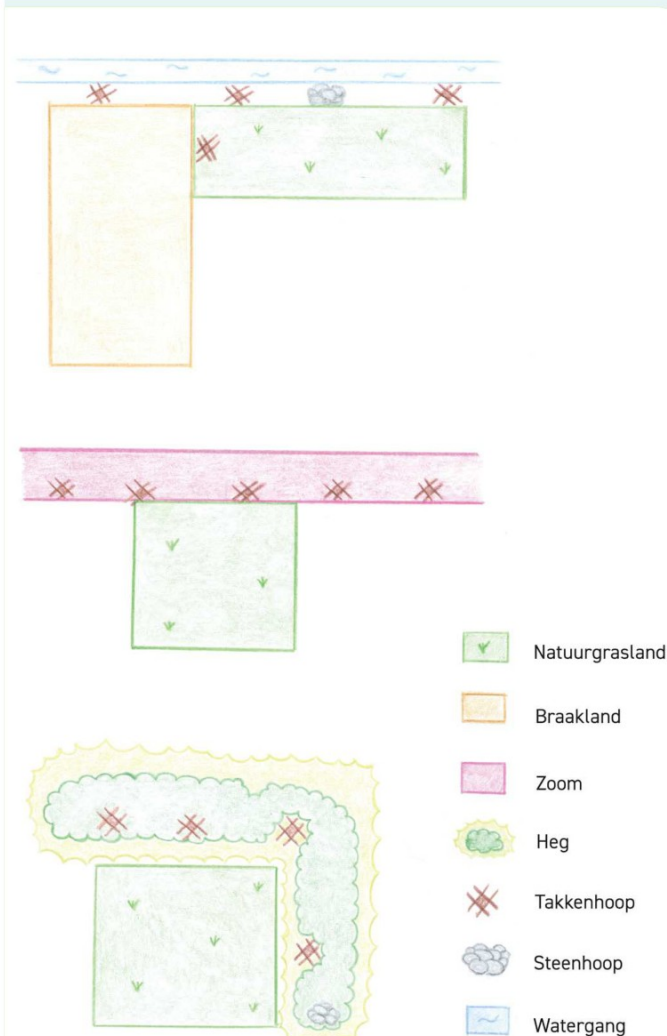
60 cm dik. (Criel, 1990). In het buitenland wordt veelvuldig gewerkt met de aanleg van muurtjes van stapelstenen die dienen als verbindingroutes en verblijfplaatsen voor kleine marterachtigen (Boschi et al., 2015; Koller & Schiess, 2006). Omdat in Nederland over het algemeen zeer beperkt toegang is tot gebiedseigen materiaal in de vorm van natuursteen ligt de aanleg van natuurstenen muurtjes niet voor de hand. Schanskorven kunnen daarentegen wel uitkomst bieden. Schanskorven kunnen worden gezien als een alternatieve verblijfplaats voor kleine marterachtigen

en is vergelijkbaar met een steenhoop. In Zuid-Limburg zijn al eerder schanskorven aangelegd als schuilgelegenheid en winterverblijf voor eikelmuizen (*Eliomys quercinus*).

Een schanskorf is een korf van gaas waarin grof steenmateriaal wordt geplaatst. In het midden van de korf wordt een nestkamer van ongeveer 30x30 cm gebouwd door grotere stenen te stapelen en de ruimte te vullen met hooi. Een schanskorf voor kleine marterachtigen dient minimaal 3 m. lang, 2 m. breed en 1 m. hoog te zijn. Deze maten zijn gebaseerd op ervaringen met steenhopen door Boschi et al. (2015) en Koller & Schiess (2006). Het is belangrijk om ervoor te zorgen dat de openingen in de schanskorf en naar de nestkamer maximaal 10 cm groot zijn. Dat maakt de toegang voor kleine marterachtigen mogelijk, maar belemmert de toegang voor predatoren.

DE LIGGING VAN VERBLIJFPLAATSEN

Verblijfplaatsen worden bij voorkeur aangelegd in een struweel, houtwal, haag, in een braakliggend veld of langs een watergang. Ook zijn takken- of steenhopen langs bosranden, sloten, greppels of dijken nuttig. De afstand tussen verblijfplaatsen en landschappelijke elementen met voldoende dekking mag maximaal 20 m. zijn, zodat wezel en hermelijn zich heen en weer kunnen verplaatsen zonder zichzelf te lang bloot te stellen aan gevaar van predatoren (Boschi et al., 2015, Muri, 2012b). Verblijfplaatsen langs drukke wandelpaden of autowegen kunnen het beste worden vermeden, omdat verstoring door auto's, mensen en honden kan optreden. Geadviseerd wordt verblijfplaatsen op ten minste 20 m. afstand van drukke wandelpaden of verharde wegen aan te leggen. De drie voorbeelden hiernaast geven weer hoe de ligging van verblijfplaatsen het best gesitueerd kunnen zijn.

TERREINBEHEER

Er zijn een aantal gemakkelijk toe te passen en effectieve maatregelen die terreinen beter geschikt maken voor kleine marterachtigen:

- Snoeimateriaal altijd achterlaten (liefst op takkenhopen of houtrillen)
- Staand dood hout zoveel mogelijk laten staan
- Geen mollen, muizen of ratten bestrijden
- Honden aan de lijn

Werken buiten de kwetsbare periode

Alle kleine marterachtigen zijn het meest kwetsbaar in de periode van 15 maart tot 1 september. In deze periode mogen geen versturende activiteiten worden uitgevoerd aan rustplaatsen en nabijgelegen leefgebied. Kortom, om kleine marterachtigen te ontzien moeten landschappelijke beheerwerkzaamheden zoals zagen, snoeien, klepelen en maaien worden uitgevoerd tussen 1 september en 15 maart.

Aanpassen werkwijze

Wanneer machinale maai-, graaf- of snoeiwerkzaamheden plaatsvinden moet er één kant opgewerkt worden, zodat dieren de kans hebben weg te vluchten van de werkzaamheden. Bij graafwerkzaamheden moet een week voorafgaand aan de werkzaamheden het perceel kort gemaaid worden om te voorkomen dat tijdens de werkzaamheden er nog dieren aanwezig zijn (Bouwens, 2017). Zorg dat verstoring in de buurt van o.a. takkenhopen, konijnenhopen en dassenburchten tot een minimum beperkt

blijven. Laat alle hopen in tact, laat dode bomen staan en ruim het aanwezige valfruit niet op.

Faseren in ruimte en tijd

Werkzaamheden dienen gefaseerd aangepakt te worden zodat altijd een deel van het geschikt leefgebied ongemoeid blijft en de nodige dekking blijft geven. Het is hierbij van belang dat deze delen in verbinding blijven met omliggend leefgebied (Bouwens, 2017). Fasering van de uitvoering geeft de fauna de beste overlevingskansen (Groen Salland, 2012).

Werk alleen van 1 sep - 15 mrt

Pas werkwijze aan

Faseer in ruimte en tijd

Houd rekening met de drie belangrijke stelregels voor kleine marters rondom de uitvoer van terreinbeheer.

ONTWIKKELING NIEUW LEEFGEBIED

Indien nieuw leefgebied gerealiseerd wordt ter compensatie van leefgebied elders moet het worden aangelegd vóórdat het bestaande leefgebied verdwijnt of verstoord wordt. Bouwens (2017) stelt dat het nieuw te realiseren leefgebied van vergelijkbare of betere kwaliteit moet zijn dan het leefgebied dat verloren is

gegaan. "Een ecologisch deskundige stelt hiervoor een inrichtings- en beheerplan op, gericht op betreffende soort(en) kleine marterachtigen, dat wordt nageleefd door de terreineigenaar, initiatiefnemer en/of beheerder. De minimale oppervlakte van het nieuw te realiseren leefgebied is afhankelijk van de ontwikkeltijd die het gebied nodig

heeft om dezelfde kwaliteit te kunnen bieden als het gebied dat verloren gaat". (Bouwens, 2017, zie tabel hieronder). Een ecologisch deskundige moet hiervoor gericht inventariseren welke landschapselementen verloren zouden gaan, welke functie deze hebben voor kleine marterachtigen en hoe het verlies gecompenseerd moet worden.

Ontwikkeltijd	Minimale oppervlakte nieuw leefgebied
0-5 jaar	1x oppervlakte leefgebied dat verloren gaat
5-25 jaar	1,33x oppervlakte leefgebied dat verloren gaat
25-100 jaar	1,66x oppervlakte leefgebied dat verloren gaat
> 100 jaar	Minimaal 2x oppervlakte leefgebied dat verloren gaat (altijd maatwerk)

Hoe langer de ontwikkeltijd van nieuw leefgebied duurt, hoe groter de minimale oppervlakte van het nieuw te realiseren leefgebied moet zijn.

"Het nieuw te realiseren leefgebied grenst idealiter aan, of is op zo kort mogelijke afstand gelegen, van het leefgebied dat verdwijnt. Ook moet het in directe verbinding staan met terreinen waar de aanwezigheid van kleine marters aanneemelijk is. Dit zal door middel van ecologisch onderzoek moeten worden vastgesteld. Tevens mag het leefgebied geen barrières bevatten."

Wanneer een leefgebied verloren gaat door landschappelijke ontwikkeling moet voorafgaand aan de kwetsbare periode het gebied ongeschikt gemaakt worden voor kleine marters. *"Dit kan door opgaande begroeiing en potentiële rustplaatsen te verwijderen en de vegetatie daarna om te ploegen danwel kort te houden."* Deze werkzaamheden dienen van binnen

naar buiten uitgevoerd te worden zodat dieren kunnen vluchten langs verbindingen met het omliggend leefgebied. *"Deze maatregel, waarbij geschikt leefgebied verdwijnt, dient dan genomen te worden in combinatie met verbeteren van leefgebied danwel realisatie van nieuw leefgebied zodat het leefgebied van de soorten er per saldo niet minder op wordt."* (Bouwens, 2017).

BIJLAGE 1

BOMEN EN STRUIKEN LIJST

Soort	Landschappelijk element	Grondtype
Eenstijlige meidoorn (Crataegus monogyna)	hagen, struweelheggen, houtsingels, houtwallen	zand-, leem- als kleibodems en is weinig gevoelig voor stagnerend grondwater of een hoge grondwatertafel.
Hulst (Ilex aquifolium)	bosranden, hagen en houtwallen	heeft geen problemen met droge, zure en arme bodems, houdt niet van te vochtige grond.
Wilde liguster (Ligustrum vulgare)	lichte bossen, bosranden, struweelheggen, heggen, soms beekoevers, dijken en duinstruweelheggen	matig voedselarm tot licht voedselrijk, kalkhoudende tot kalkrijke bodem, vochtig tot droog. Goede indicator voor kalk in de bodem
Hazelaar (Corylus avellana)	aan bosranden	verkiest een vochthoudende, luchtige, kalkhoudende zandleem- en leembodem, maar groeit op veel gronden
Sleedoorn (Prunus spinosa)	struweelheggen, komt voor in bosranden en vaak als heg	een losse, droge tot matig vochtige leembodem. De soort is kalkminnend.
Wegedoorn (Rhamnus cathartica)	gemengde hagen, struweelheggen, houtwallen, erfbosjes en bosranden	groeit op rijke bodems die kalk of leem bevatten.
Bosroos (Rosa arvensis)	hagen en bosranden	kalkhoudende leem-, zandleem-, lössbodems, krijtgied
Hondsroos (Rosa canina)	struweelheggen, houtsingels, houtwallen, erfbosjes, bosranden	stelt weinig eisen aan de bodem; groeit op alle bodemtypes, behalve op uitgesproken voedselarme, zure zand- en veengrond.
Heggenroos (Rosa corymbifera)	heggen, houtwallen, struweelheggen en bosranden	zelfde verspreidingsgebied als Hondsroos op allerlei bodemtypes, uitgezonderd voedselarme zure zand- en veengrond
Egelantier (Rosa rubiginosa)	heggen, houtwallen, struweelheggen en bosranden	drogere matig voedselarm tot matig voedselrijke bodems die kalkrijk zijn (zand, leem, löss, klei)
Gewone vlier (Sambucus nigra)	struweelheggen, erfbosjes en bosranden	groeit op elke voedselrijke bodem en is tolerant voor bijna alle bodemcondities. Verkiest vochtige, humusrijke en leemhoudende bodems en is een indicator van stikstof en fosforrijke plaatsen.
Gelderse roos (Viburnum opulus)	langs bosranden, in houtwallen en aan slootkanten	groeit op vochtige en minstens tamelijk voedselrijke bodems.
Grauwe wilg (Salix cinerea)	slootkanten, moerassen, elzenbroekbossen, laagvenen en open, vochtige terreinen	kan aangeplant worden als natuurlijke oeverversteving en op zeer vochtige plaatsen.

LITERATUUR

Alterio, N., 1998. Spring home range, spatial organisation and activity of stoats *Mustela erminea* in a South Island Nothofagus forest, New Zealand. *Ecography* 21: 18-24.

Baghli, A., Walzberg, C. & Verhagen, R., 2005. Habitat use by the European polecat *Mustela putorius* at low density in a fragmented landscape. *Wildlife Biology* 11: pp. 331-339.

Blandford, P.R.S., 1987. Biology of the Polecat *Mustela putorius*: a literature review. *Mammal Review*, 17 (4) (1987), pp. 155-198.

Boschi, C., Krummenacher, J. & Müri, H., 2015. Mesures pour favoriser les petits mustélidés en zone agricole. Gränichen (CH), 2015, Fondation WIN Wieselnetz.

Bouwens, S., 2017. Handreiking kleine marters in relatie tot soortbescherming. Versie 11 oktober 2017. 's Hertogenbosch, 2017, Provincie Noord-Brabant.

Červinka, J., Šalek, M., Padyšáková, E., & Šmilauer, P., 2013. The effects of local and landscape-scale habitat characteristics and prey availability on corridor use by carnivores: A comparison of two contrasting farmlands. *Journal for Nature Conservation*, 21, pp. 105-113.

Criel, D., 1990. Kunstmatige schuilplaatsen kleine marterachtigen. *Zoogdier 1990* (1): 17-21. Arnhem, 1990, Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming.

Diepenbeek, van A., 2013. Veldgids Diersporen, 4e druk. Zeist, 1999, KNNV Uitgeverij.

Groen Salland., 2012. Kennisbank Houtwallen: alles over de geschiedenis, het aanplanten en beheren van houtwallen. Dalfsen, 2018, RIGO-projectgroep, Landschap Overijssel.

Hofmeester, T., & Dekker, J.J.A., 2016. Bunzing. In S. Broekhuizen, K. Spoelstra, J. B. Thissen, K. J. Canters, & J. C. Buys, Atlas van de Nederlandse zoogdieren, pp. 262-264.

King, C. M., 1975. The home range of the weasel (*Mustela Nivalis*) in an English woodland. *Journal of Animal Ecology*, 44 (2), pp. 639-668.

King, C. M., 1980. The weasel *Mustela nivalis* and its prey in an English woodland. *Journal of Animal Ecology*, 1, pp. 127-159.

King, C. M., & Powell, R. A., 2007. The natural history of Weasels and Stoats. New York: Oxford University Press, inc.

Klemola, T., Korpimäki, E., Norrdahl, K., Tanhuanpää, M. & Koivula, M., 1999. Mobility and habitat utilization of small mustelids in relation to cyclically fluctuating prey abundances. *Ann. Zool. Fennici* 36: 75-82.

Koller, N. & Schiess, C., 2006. Favoriser la petite faune sur l'exploitation. Lausanne (CH), 2006, AGRIDEA - Développement de l'agriculture et de l'espace rural.

Lange, R., P. Twisk, A. van Winden & van Diepenbeek, A., 1994. Zoogdieren van West-Europa. Utrecht, 1994, KNNV Uitgeverij.

Maanen, E. van, J. Mos, T. Hofmeester, F. Blijham, B. Houben & Dekker, J., 2013. Hoe gaat het trouwens met de kleine marters? *Marterpassen* 19: 56-58. Werkgroep kleine marterachtigen. Nijmegen, 2017, Zoogdierverseniging.

Maanen, E. van & Mos, J., 2016. Hermelijns. In S. Broekhuizen, K. Spoelstra, J. B. Thissen, K. J. Canters, & J. C. Buys, Atlas van de Nederlandse zoogdieren, pp. 257-259.

Magrini, C., Manzo, E., Zapponi, L., Angelici, F. M., Boitani, L., & Cento, M., 2009. Weasel *Mustela nivalis* spatial ranging behaviour and habitat selection in agricultural landscape. *Acta Theriologica*, 54 (2), pp. 137-146.

McDonald, D.W., Newman, C. & Harrington, L.A., 2017. Biology and Conservation of *Musteloids*. Oxford University Press, 2017, pp. 216-230.

Mestre, F., Ferreira J.P. & Mira, A., 2007. Modelling the distribution of the European Polecat *Mustela putorius* in a Mediterranean agricultural landscape. *Revue d'Ecologie*, 62 (1), pp. 35-47.

Mos, J. & Van Maanen, E., 2016. Wezel. In S. Broekhuizen, K. Spoelstra, J. B. Thissen, K. J. Canters, & J. C. Buys, Atlas van de Nederlandse zoogdieren, pp. 260-261.

Murphy, E. C. & Dowding, J.E., 1994. Range and diet of stoats (*Mustela erminea*) in a New Zealand beech forest - N.Z. J. Ecol. 18: ii-18.

Müri, H., 2008. Wiesel Patchwork Seetal (Aargau) - Schlussbericht über die Pilotphase. Boniswil (CH), 2015, Fondation WIN Wieselnetz.

Müri, H., 2012a. Wiesel Förderung - Ein Konzept zur Stärkung der Wieselpopulationen im Mittelland. Gränichen (CH), 2012, Fondation WIN Wieselnetz.

Müri, H., 2012b. Kleinstrukturen für Wiesel, Iltis, Baumarder und andere Tiere. Gränichen (CH), 2012, Fondation WIN Wieselnetz.

Müri, H., 2013. Unterhaltskonzept für Wieselmaßnahmen. Gränichen (CH), 2013, Fondation WIN Wieselnetz.

Ottburg, F.G.W.A. & van Swaay, C.A.M., 2014. Gunstige referentiewaarden voor populatieomvang en verspreidingsgebied van soorten van bijlage II, IV en V van de Habitatrichtlijn. Wageningen, Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, WOt -rapport 124.

Paassen, van A., 1998. Handboek Agrarisch Natuurbeheer. Tweede editie. Landschapsbeheer Nederland, 1998

Pertoldi, C., Breyne, P., Cabria, M. T., Halfmaerten, D., Jansman, H. A. H., Van Den Berge, K. & Loeschcke, V., 2006. Genetic structure of the European polecat (*Mustela putorius*) and its implication for conservation strategies.

Journal of Zoology, 270(1), pp. 102-115.

Reichstein, H., 1993a. *Mustela nivalis* Linné, 1766 - Mauswiesel. In Niethammer, J. & F. Krapp (red.). *Handbuch der Säugetiere Europas Band 5 Raub-säuger, Teil II: Mustelidae 2, Viveridae, Herpestidae, Felidae*. Aula-Verlag, Wiesbaden, pp. 571-626.

Reichstein, H., 1993b. *Mustela erminea* Linné, 1758 - Hermelin. In Stubbe, M. & F. Krapp (red.). *Handbuch der Säugetiere Europas Band 5 Raubsäuger, Teil II: Mustelidae 2, Viveridae, Herpestidae, Felidae*. Aula-Verlag, Wiesbaden, pp. 533-570.

Roeleveld, L. & Ceelen, R., 2014. Bomen en struiken van hier 2014/2015 | Catalogus voor (autochtoon) plantgoed. Randwijk, 2016, Bureau Heggen.

Rozema, J., Verschoor, J. & de Roo, L., 2017. Landschapsverbetering. Werkgroep Kleine Marterachtigen, geraadpleegd op 7 december 2017, op www.landschapsverbetering.com/landschapsverbetering/

Schippers, W., 2012. Ontwikkelen van kruidenrijk grasland. Aardewerk Advies, 2012. Geraadpleegd in januari 2018, op www.aardewerkadvies.nl

Smaal, M. & van Manen, W., 2017. Monitoring weasels (*Mustela nivalis*) with nest boxes. *Lutra* 60 (1): 19-26. Bureau van de Zoogdierverseniging, Nijmegen.

Tongeren, van K., 2017. Wezel en hermelijn. Een literatuuronderzoek naar habitatvoorkeur en monitoringstechnieken. 2017.002 Stagerapport. Nijmegen, 2017, Zoogdierverseniging.

Twisk, P., Diepenbeek, van A., Bekker, J.P., 2010. Veldgids Europese Zoogdieren. Zeist, 2010, KNNV uitgeverij.

Verheggen, L.S.G.M. & Boonman, M., 2006. Actieplan Hazelmuis Limburg 2006-2010. Bouwsteen ten behoeve van Leefgebiedsplan Heuvelland. Bureau Natuurbalans - Limes Divergens en Zoogdierverseniging VZZ, Nijmegen/Arnhem.

Verschoor, J. & Rozema, J., 2017. Verbeteren leefomgeving wezel, hermelijn en bunzing. *Zoogdier* 28-3. Nijmegen, 2017, zoogdierverseniging.

Westra, S.A., 2017. Inventarisatie van kleine marterachtigen in vier onderzoeksgebieden rond Deventer. Rapport 2017.51. Bureau van de Zoogdierverseniging, Nijmegen.

Wieselnetz, 2017. Small structures as habitats for weasels, stoats and other animals within intensively managed landscapes. Geraadpleegd op 7 december 2017, op http://wieselnetz.ch/wp-content/uploads/2017/11/NewsWIN-article_E-1.pdf

Onze **KLEINSTE INHEEMSE ROOFDIEREN** hebben in hun leefgebieden een rijkelijk aanbod van schuilplaatsen en dekking nodig. In onze steeds intensiever gebruikte en **OPGERUIMDE LANDSCHAPPEN** is daar **MINDER RUIMTE** voor. De concrete en maakbare **MAATREGELEN** die worden aangereikt komen daarin tegemoet en dragen ook bij aan de kleinschaligheid, diversiteit en belevingswaarde van het **LANDSCHAP**.

Bijlage 3

Brochure broeihopen ringslang

Handleiding voor de aanleg van broeihopen voor ringslangen

De ringslang (*Natrix natrix*) is een eierenlegend reptiel. Het zwangere vrouwtje legt haar eieren op een geschikte plek en laat ze daar achter. Het ontwikkelen van de eieren verloopt het beste bij circa 30°C. Hierdoor is in ons relatief koude klimaat de ringslang afhankelijk van mest of composthopen. Tegenwoordig worden speciaal hiervoor broeihopen aangelegd.

Locatie & tijd

Een goede locatie moet aan de volgende eigenschappen voldoen:

- Het moet vast staan dat er ringslangen in de omgeving voorkomen.
- Het moet in de directe nabijheid van begroeiing zijn (ook voor de levering van de benodigde takken).
- Maximaal 4 meter van open water.
- Het moet er rustig zijn, geen verkeer of veel publiek.
- Minimaal half in de zon liggen.

De beste tijd om een broeihoop aan te leggen is vanaf half maart tot eind april.

Locatie van broeihoop

Benodigheden

Voor het aanleggen van een broeihoop van 3 x 2 meter en 1,50 meter hoog is nodig:

- 2m³ paardenmest (met weinig stro). Geen koemest.
- 2m³ houtsnippers (tuinafval zoals gras, riet en bladafval mag ook).
- Takken (vooral grote).
- Circa 5 personen.

Gereedschap

- Kruiwagen (100L).
- 2 rieken (voor de mest).
- 2 grote vierkante scheppen (voor de houtsnippers).
- 2 batjes.
- Snoei- en takkenscharen.
- Takkenzaag.
- Handschoenen.
- Een emmer.
- Een zeiltje, bijvoorbeeld zwart landbouwfolie (circa 2 x 2 meter).

Werkwijze

Maak eerst een vlakke ondergrond van bladeren en/of gras.

Leg hierop een laag grove takken.

Leg hierop in het midden een paar kruiwagens pure paardenmest.

Vervolgens een laag takken en daarna om en om een laag mest vermengd met snippers of tuinafval en een laag takken.

Zorg dat het een losse hoop wordt.

Zorg dat er aan de waterzijde openingen in de broeihoop ontstaan waar de ringslangen in kunnen kruipen.

Als de broeihoop op hoogte is, moet hij afgedekt worden met gras of riet.

Als laatste worden er een aantal (ca. 4) emmers water over de broeihoop gegooit om de broei op gang te brengen.

Nazorg

Het controleren van de broeihoop kan op twee manieren:

1. Door in het voorjaar (eind maart/begin april) de broeihoop voorzichtig af te graven (omzetten). Er kunnen dan eierschalen gevonden worden.
2. Door aan het eind van de zomer een zeiltje te spannen tegen de zijkant van de broeihoop aan de zonkant. De juvenieltjes kruipen hier dan onder. Eind september kan de broeihoop dan gecontroleerd worden door het zeiltje op te lichten.

